

Statisztikai analízisek lehetőségei a mészbetétes kerámia kultúrájának kincsleletein és temetőinek fémanyagán

„Mészbetétes”

Tartalom

1 Bevezetés	2
2 A ruha és viselet	2
2.1 Észak-Európa viseletei	5
2.2 Nyugat- és Közép-Európa „viseletei”	6
2.3 A Kárpát-medence „viseletei”	7
3 A dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájáról	10
3.1 „Emberábrázolás” a mészbetétes edényeken	11
3.2 A Tolnanémedi kincshorizont fémek	13
4 A vizsgált leletanyagok ismertetése	16
4.1 A vizsgálat alapjai. A kincsegyüttesekről és a temetkezésekről	18
5 Módszertan	20
5.1 A depók elemzése. Főkomponens analízis:	20
5.2 A depók elemzése. Klaszteranalízis	21
5.3 A temetők elemzése. Faktoranalízis	22
5.4 A temetők elemzése. Klaszteranalízis	22
6 Értelmezés	25
7 Összefoglalás	28
8 Zárszó helyett: viseletrekonstrukció?	29
Képjegyzék:	31
Rövidítésjegyzék	35
Irodalomjegyzék	36

1 Bevezetés

Dolgozatomban a bronzkori dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának fémanyagán végzett statisztikai vizsgálataimat ismertetem. Elsőként az ismertebb európai bronzkori viseleteket, és ennek kárpát-medencei lenyomatát mutatom be, majd értelmezem a magyarországi, a korszakhoz köthető depók és temetők összetétel-vizsgálatának eredményeivel a helyi „viselet” kérdéskörét. Munkámmal bizonyítani kívánom, hogy a „viseletrekonstrukciók” készítésével körültekintőbben kellene eljárunk, hiszen szinte semmit nem tudunk a korabeli Kárpát-medence textiljeiről, és arról sem, hogy mik azok a tárgyak, amik a szakrális, és melyek a profán szférához köthetőek. Így amellet, hogy az ismert ékszertípusokat bemutatom, és ezeket funkcióhoz is próbálok kötni a depók és a sírleletek alapján, bizonyítékokat keresek viseleti vagy identitásjelző tárgyak, tárgycsoportok meglétére is.

2 A ruha és viselet

Ideális esetekben a régészet részletes képi forrásokra is tud támaszkodni az előkerült leletanyag mellett, mint például a műkénéi időszakból az égei bronzkorból ismert freskók esetében. Itt azonban, Európa más régióitól eltérően már úgynevezett „textiliparról” is lehet beszélni, ami egy más kontextust teremt. Igen nagyszámú, ruhákhoz való gyapjúról van tudomásunk a lineáris B táblákon, ahol pontos mennyiségi információ is szerepel erről, valamint a termelés időbeli változását is jól nyomon lehet követni. Azonban a kutatás itt is „fordított” ellenőrzést végzett, hiszen az adatok pontosítására skandináv, viking kísérleti régészeti eredményeket is felhasználtak.¹ Európa többi részén azonban teljesen másak a körülmények.

Fontos kiemelni a dolgozat alapvető problémakörét, hogy mit nevezünk ruházatnak, és mit viseletnek. Az angol terminológia a megkülönböztetésre a *clothing* (ruha) és *costume* (viselet) szavakat használja. A viselet a ruhadarabok, és a kiegészítők együttese több mint ruha. Így kijelenthető tehát, hogy a ruhadarabok önmagukban nem nevezhetők viseletnek, bár a ruhanemű gyártásából adódó információk adhatnak szociális különbségekre jelzést (a szín, a szövet fajtája, a mintavilág, a festés, a hímzés, stb.).² Ugyanakkor természetesen nem

¹ ANDERSSON – NOSCH 2003, 197.

² SØRENSEN 1991., 1995. és 1997. nyomán

mindegy a ruha alapanyaga sem, hiszen a gyapjú melegebb, puhább, míg a lenvászon szellősebb, így más-más helyszíneken, klimatikus körülmények között jelentenek ideális viseletet.³ Azonban ezek a darabok egyéb díszekkel kiegészítve összetettebb jelentést is hordozhatnak, hiszen a kombinációjukkal és a kompozíciójukkal információt adhatnak az egyén neméről, az életkoráról, és a társadalmi helyzetéről is. Hordásuk az adott időszakhoz és kultúrkörhöz kötődik, amelynek ismerői tudják csak a díszek és az egyéb jelzésértékű elemek funkcióit, jelentését „dekódolni”.⁴

Ha a ruha és a viselet fogalom különválasztásának fontosságát bizonyítani szeretnénk, kiváló példa az „egtvedi lány” **(1. Tábla 1-2.)**. A temetkezés a dániai bronzkori településtől nem messze 1921-ben került elő egy 22 méter átmérőjű halom alatt. A 16-18 éves lányt szoknyában és egy rövid ujjú felsőben, – amely hasonlít a korabeli egyéb, hasonlóan jó megtartású sírok darabjainak szabásához – és jellegzetes övvel temették el a tölgyfakoporsóba. A lábán talált szövetmaradványok talán egy zoknihoz tartozhattak. Marhabőrön feküdt, és gyapjútakaróval volt lefedve. Az eltemetése Kr. e. 1370 körülre keltezhető a C14 és a dendrokronológiai adatok alapján.⁵ Amennyiben nem ennyire jó megtartású környezetben temetik el, a feltáráskor csak a csontváz, illetve a fém díszek kerülnek elő, így elveszik az az információ, amit a ruhái hordoztak. Így például a rövid szoknya, ami az ismert kortárs temetkezések textiladatai, vagyis tulajdonképpen „divatja” alapján életkorjelző darab lehetett. Ugyanakkor a többi hasonló lelet segítségével megállapítható volt az is, hogy a felsőrész inkább az univerzális női viselet eleme lehetett, amely elképzelhető, hogy egy régebbi ruhadarab „újrahasznosításával” készülhetett, vagyis egy bőr sablon körül körbevághatták, és így szabhatták ki ezeket az ingeket.

Az egtvedi temetkezés kapcsán felvethető a kérdés, hogy – bár a tölgyfa koporsó és a mellékletei egyértelműen erre utalnak – biztosan az adott társadalom elitjéhez tartozott-e ez a fiatal lány. Recens etnológiai példákból ismerjük az észtországi seto népességet, akiknek jellegzetes ünnepi díszviseletük van. **(1. Tábla 3.)** Itt ez a nyakban hordott hatalmas ezüst nyakékban merül ki, amelynek leglátványosabb eleme egy nagyméretű ezüstkorong a mell környékén, és ezt egészíti ki több, általában vastag ezüstitlánc, amelyre további díszeket, akár pénzerméket is felfüggesztettek. Ez a viselet egyértelműen utal az adott család anyagi helyzetére, és ez a dísz a női tagok között öröklődik. A viseletben ehhez egy viszonylag egyszerű, csak hímzéssel díszített ruha társul. A felvetésem ez esetben a következő: ha ez az

³ BERGERBRANT 2007, 46.

⁴ SØRENSEN 1991., 1995. és 1997. nyomán

⁵ BERGERBRANT 2007, 55.

itt ismertetett viselet temetkezési kontextusba kerül, és csak a fémanyag marad meg a sírban, akkor azt utólag hogyan kell, és hogyan lehet interpretálni? Valószínűleg egy ilyen esetben a népesség nem minden nőtagja kerülne a sírba ilyen ékszerekkel, hiszen az öröklés továbbra is fontos tényező maradna a kultúrában. Ez esetben viszont unikálisként értelmezné a régészet, és státuszszimbólumként kezelné, hiszen kevés nőnél tűnik fel, és szemmel láthatóan nagy értéket képvisel. Az a mögöttes tudás veszik el ez esetben, hogy a seto női viseletben ez a fajta dísz teljesen átlagos, és amit mi az elit öndefiníciójának részének gondolunk, az könnyen lehet, hogy teljesen más mögöttes tartalommal rendelkezett. Ennél a hipotetikus feltárásnál maradvá, seto női viseletben a textil díszek szerepét nem tudnánk megvizsgálni. Például ezek a fentebb említett népcsoportokhoz tartozó fejdíszek csak szerves anyagból, illetve kisebb, sérülékeny gyöngyökből készültek, de mégis, ezen viseleti elemek bizonyos fajtáinak így is jelentőségük van, azaz jelen esetben nem maradna fent az, ami a viseleti elemek közül például ténylegesen az életkort jelzi.

A viseleteken a bronz elemek díszként való megjelenése a bronzkortól számít meghatározónak. Sok esetben ezek igazodnak a testhez, és a méreteik is ezt követik, azonban ismerünk teljesen „használatlan” darabokat is, ahol ki lehet zárni a hétköznapi hordást, például a németországi későbronzkori összekapcsolt bokapántok esetén.⁶ **(1. Tábla 4-5.)** Ezeknek a tárgyaknak viselőik számára külön-külön pontosan meghatározott funkcióik lehettek. Ez alól a kivételek talán a csüngők, a pitykék és a gyöngyök. Azonban ez sem minden esetben igaz, hiszen van, hogy azoknak is egyértelműen felfedezhető a szabályszerűsége testrészekhez, ruhadarabokhoz, funkciókhoz kötve. Európa különböző régióiból más és másféle módon maradtak az utókorra viseleti elemek. Míg a Skandináv régióból a teljes, szerves anyagokból készült öltözet is fennmaradt, addig Közép-Európában a sírokban elhelyezett ékszereket találjuk meg, a balkáni régió felé haladva pedig idoloikon tudjuk vizsgálni a korszakot. Ha egyéb ábrázolásokat keresünk, viseletre irányuló kifejezetten kevés ismert az időszakból, azok is főleg az említett idolo Közép- és Délkelet-Európából, illetve a skandináv sziklarajzok. Ez utóbbiak azonban a legtöbb esetben csak „pálcikaemberek”, akiknek a fegyvereik túlhangsúlyozottan jelennek meg a képeken, az egyéb viseleti elemeik nem. Érdekes adatot nyújthatnának az ábrázolások a saját testképükre nézve is, mivel a sírokban megjelenő új díszítési elemekkel a testrészeiket is „elkülönítették” így ez alkalmas volt „információátadásra”.⁷

⁶ PIRLING 1980, table 53., LAUX 1971, table 40.

⁷ SØRENSEN 2010, 55-56.

A díszítő elemek között is három típus különíthető el. Az első, amely közvetlenül az emberhez ér (*attached*), ezzel van a személynek a legszorosabb, mindennapi viszonya, személy és a személyiség részévé válhattak, hiszen az illetők egészen fiatal koruktól kezdve viselhették őket. Ezek a tárgyak például a gyűrűk, a fülbevalók, illetve néhány fajta karperec általában. A második csoportba tartoznak azok a tárgyak, amelyek kötődnek (*associated*) a viselőjükhöz, a módhoz, ahogy viselni szokták, de levehetőek, nem a „test része” például a nyakperek, az övdíszek, illetve a nagyobb kéz, és lábdíszek is. Ide sorolhatók azok is, amelyeknek használata időszakos, akár egy-egy eseményhez, rituáléhoz köthetőek csak. Az úgynevezett „egyéb” kategóriába (*additive*) a tisztán funkcióval rendelkező elemeket sorolhatjuk, amik szükségesek a viselethez, így például a különféle kisebb méretű, egyértelműen a ruha rögzítésére szolgáló tűk, de bizonyos esetekben az övek is.⁸

Sok esetben elmondható, hogy ezek a fémek általában egy idő után már testrész-specifikusak a bronzkor végére, kivéve a törzs-felsőtest részen, ahol a díszítő elemek keveredhetnek. A szimmetrikus tárgyak megjelenésének itt abban is szerepe lehetett, hogy kiegyensúlyozza a többi rész túlhangsúlyozottságát.⁹

Ami azonban biztosra vehető ezekben az esetekben, hogy a bronzkori ruha alkalmas volt a területi, illetve egyéb csoportok elkülönítésére. Egyértelműnek tekinthető, hogy erre az időszakra tehető egész Európában egy textiltechnológiai innováció is.¹⁰ A kapcsolat ezek között a régiók között (személyek vagy népességek mozgása, házasság által területeket összekötve) biztos, hogy megvolt, így az összefonódások sok szinten figyelhetőek meg, és ezáltal az egyes elemek és helyek könnyen hathattak egymásra és a korabeli „divatra”. A kutatás jelen állása szerint az is biztosra vehető, hogy a bronzkor ideje alatt az embereknek lassan nem csak a nem és a szociális helyzet, de a kor, és a szociális rang alapján való differenciálódásra is igényük volt.

2.1 Észak-Európa viseletei

A bronzkor időszakából, Európából hét olyan komplett öltözetet – amelyek a fentebbi „viselet” kategóriába besorolhatóak – ismerünk, amelyek esetében a kutatás azt feltételezi, hogy ezeket ténylegesen hordták is a viselőik. Ezt a következtetést abból vonták le, hogy használat nyoma látszik a darabokon, és az egyik hosszú szoknyát például többféle eltérő anyagból készítették. A Skrydstrup lelőhelyen előkerült egyik ruhadarabot is több, korábban

⁸ SØRENSEN 2010, 56-57.

⁹ SØRENSEN 2010, 57-58.

¹⁰ GRÖMER 2010, 326.

használt textildarabból állították össze, így egy „új” ruha jött létre.¹¹ Az azonban nem eldönthető, hogy hétköznapi, vagy alkalmi viseleti darabokról van-e szó. Ezek között a fatörzs koporsóban fennmaradt temetkezések között egyaránt voltak női, férfi és gyermek sírok is, akik a mellékleteik alapján a társadalom fontos részét képezhették. A koporsók fájának évgyűrűi alapján Kr. e. 1468-1266 közé keltezhetőek, de a legtöbb temetkezés Kr. e. 1390-1340 közé tehető. A ruhák maguk egyébként viszonylag egyszerű, barna színű darabok, amit a textil elemek díszítésével, például zsinórokkal, hímzéssel, valamint fémekkel egészítettek ki.¹²

A férfi viseletnél két külön variációt különít el a kutatás, amelyekben a közös a köpeny viselete. Ez alatt lehetett mind egy anyag a derék körül, mind egy kabát-szerűség is. Kiemelendő darab például a köpeny, amely nemezszerű anyagból készült, és tulajdonképpen „szőrös” összhatást nyújtott¹³

2.2 Nyugat- és Közép-Európa „viseletei”

Európa legnagyobb részén nem annyira szerencsések a leletkörülmények, mint Skandináviában és Észak-Németországban. Az alpi régióból a fagyos környezetből, illetve a tavakból, Észak-Olaszországból, valamint a bronzkori hallstatti bányákból ismerünk textilmaradványokat. Ezek általában lenvászonból vagy gyapjúból készültek. Csak Délkelet-Európában, főleg a Balkánon, illetve Romániában, és Magyarországon ismerünk a korszakból olyan idoloikat, amelyek a viseletet is mutatják. Ezek mindegyike gazdagon díszített, és némelyik darab meglehetősen absztrakt. A ruháik általában hasonlóak, egy felül szűkebb, alakra simulóbb, alul bővülő ruha, vagy külön szoknya. A mellrészen, illetve a ruhán és egyéb helyeken megjelenő mintákat könnyű azonosítani a kor fémművészeti divatjában, de esetenként ezek a minták edényeken is megjelenhetnek. Azonban az valószínűsíthető, hogy a bronzkor során a textilek többsége még viszonylag egyszerű volt, nem rendelkezett nagymértékű díszítéssel.¹⁴

A nyugat-európai korabronzkori időszakból (Kr. e. 2200-1600 k.) sok viseleti elemben gazdag, főleg női temetkezést ismerünk, ahol pitykék, csövecskék, csüngők alkották a fejdíszek és a ruhák díszítését. Ezek nagy számban az egyik leghíresebből a gazdag temető közül, a franzhauseni lelőhelyről kerültek elő, Alsó-Ausztriából. Mind a női, mind a

¹¹ BERGERBRANT 2007, 49.

¹² GRÖMER 2010, 327.

¹³ GRÖMER 2010, 330-331.

¹⁴ GRÖMER 2010, 332-335.

férfisírokban előfordulnak tűk, karperecek és gyűrűk is. Bár tűk csak a férfiak mellkasán voltak, és a fegyverek is hozzájuk voltak köthetőek, a nők két kisebb, de díszesebb tűvel voltak általában felszerelve. A gyereksírok is hasonlítanak a felnőttekéhez a mellékleteiket tekintve, illetve ezekben is megjelenhettek török. Csigaházak is szerepelhettek díszítő elemként a fém ékszerek mellett, illetve érdekesség, hogy itt a hajkarikák kizárólag női, és lány sírokba kerültek. A 747-es sírban elhelyezett nő bőr fejfedőt viselhetett, amit spirálcsőgöggel ékesítettek fel, de a nyakában és a karján is nagy mennyiségű ékszer volt. A 110-es sír is kifejezetten gazdagnak számít, hiszen innen ismerjük a híres fejdísz is, ami egy fejfedőhöz vagy csuklyához tartozhatott. **(2. Tábla 3-4.)**¹⁵

A halomsíros időszakban figyelhetjük meg a tűhasználat elterjedését, amiből a női sírokba szinte mindig két darab kerül. Ugyanígy a hangsúlyos kar és lábékszerek is ekkor jelennek meg a temetkezésekben. Az időszakban a pitykével, egyéb bronz díszekkel ellátott fejdíszek divatja is elterjedt, amire Pittenből is ismerünk példát. A férfisírok esetén a 35 cm nagyságú tűk sem ritkák.¹⁶

2.3 A Kárpát-medence „viseletei”

A Kárpát-medencében a klimatikus viszonyok, illetve a talajviszonyok miatt alig ismerünk szervesanyag maradványokat a bronzkorból¹⁷, valamint az emberábrázolások is szinte teljesen hiányoznak. A viseleti elemek jobb megismerésében még jobban nehezíti, hogy a régióban a vizsgált időszakban a hamvasztásos rítus kerül előtérbe. A hamvasztás azonban nem kizárólagos, például a Füzesabony, vagy a Perjámos kultúra temetkezései, de egyes Kisapostag, vagy mészbetétes kerámia kultúrájához tartozó sírok is korhasztások. **(2. Tábla 5-7.)** Az ékszerek és ruhadíszek vizsgálata ezért is fontos, de hozzá kell tenni, hogy bár a ruhák lehet, hogy hasonlítanak a régiókban, ezek szinte mindig kultúra-, és akár

¹⁵ GRÖMER 2010, 335-338.

¹⁶ GRÖMER 2010, 338-340.

¹⁷ Többnyire csak említésekből ismerünk szövetmaradványokat, és ezekről anyagvizsgálat nem készült a legtöbb esetben. Az azonban megállapítható, hogy gyapjúból készülhettek, illetve vászonanyagokat használhattak fel általában hozzájuk. A korabronzkori Gáta-Wieselburg kultúrához köthető Zsennye-Kavicsbánya lelőhelyről került elő textil maradványa bronz tárgyakra korrodálódva. A későbronzkori Tápé-Széntégláégető temető 132. sírjában szintén fennmaradtak szervesanyag maradványok, ennek érdekessége azonban, hogy állatszorból voltak ezek. A Bronzkor D időszakra keltezhető jánosházi lelőhelyen két temetkezés esetén sikerült textilmaradványokat megfigyelni, ami meglepő módon nyersgyapjú volt. Ez utóbbi egy kifejezetten finom anyag, azonban felmerült, hogy valójában ez a leletanyag nem is bronzkori. (GRÖMER 2006, 46-47.)

V. Szabó Gábornak ezúton köszönöm a szóbeli közlését, miszerint depókból is ismerünk ilyen szövetlenyomatokat, és ezek esetén, egy, még a restaurálás előtti mikroszkópos vizsgálat új utakat nyithat a depókutatásban, így például egy-egy újabb, a tolnanémedi kincshorizonthoz tartozó ékszerlelethez tartozó viseleti elemek értelmezésében is segítségünkre lehet.

önidentitásjelzők is,¹⁸ így a távoli párhuzamok inkább csak támpontok, de ezeknek egy az egyben való átemelésük nem ajánlott.

Egy kutatás-módszertani szempontból fontos mű John O'Shea 1996-os publikációja, melyben a mokrini Maros kultúrához tartozó temetőt közölte. Munkájából jelen esetben kiemelendő a fejdíszek értelmezésével foglalkozó fejezete, amely tárgyaknak a szerző szimbolikus jelentőséget ad a kultúrában. Kiemeli, hogy mivel kompozit tárgy, ezért sok külön, egyedi elemből tevődik össze. Ezek kis száma arra utal, hogy nem minden nőnek lehetett ilyen darabja, így identitás, és etnikumjelző szerepet is képviselhetett, hiszen már csak az alapanyag ritkasága miatt sem mindenki juthatott hozzá ezekhez a darabokhoz.¹⁹

A mokrini temető a Maros kultúrában belül a legjobban dokumentáltként tartható számon.²⁰ Az itt előkerült fejdíszek elemei általában kis réz darabok, gyakran kagylóval, fajansszal, vagy más gyöngyökkel, amelyek valamilyen textil anyagra vagy bőrre voltak erősítve. **(2. Tábla 5.)** Nagyjából 70 ilyen darab ismert a Maros kultúrák temetőiből, ebből 50 csak Mokrinból, a maradék pedig Szőreg, Deszk F, Óbéba és Pitvaros lelőhelyekről. Részben előkerülési helyük alapján, részben összetétel alapján különíthetők el²¹. A klaszteranalízise, amely az egyik alapját nyújtotta az én vizsgálataimnak is, kettő, vagy három fő csoportot mutatott ki a mokrini-típusú fejdíszek között. O'Shea szociális mögöttes tartalmat ad a díszek együttesének, és ezek összetételének elemzése alapján, és a díszek minőségi elkülönítését a presztízsértékkel kapcsolja össze.²²

Térben kicsit közelebbi példa a dolgozatban vizsgált területhez az Ordacsehi-Csereföld lelőhelyen feltárt temetkezés, amely a korabronzkori Kisapostag kultúrába sorolható. Itt a 400. sírban egy 48-57 év közötti nő feküdt egy két méter hosszú sírgödörben enyhén zsugorítva a bal oldalán. A fej bal oldalán egy karika volt, amelyet a hajában viselhetett. Egy tíz darabból álló réz lemezcsövecskével díszített fejdísz is előkerült itt. **(2. Tábla 6-7.)** Ennek egyik rekonstrukciója egy sapkaként lett interpretálva, amelynek fejtetőn lévő részére varrták föl a csövecskék egy részét, a többi pedig a fejfedő széléről

¹⁸ KOVÁCS 1977, 57.

¹⁹ O'SHEA 1996, 101.

O'Shea értelmezése felveti a kérdést például a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája esetén, ahol a depóleletek fémtárgyakban igen gazdagok, hogy miért nem jelennek meg ugyanezek a típusok a vezető réteg sírjaiban is? Erre feltehetőleg abban az ideológiában kell keressük a választ, ami valamiért csak azt tette lehetővé, hogy kevés tárgy kerüljön a sírokba, valószínűleg csak jelzésértékűen. Ez esetben felmerülhet az is, hogy ezek öröklődtek, és csak egy-egy elem került belőlük egy-egy fontosabb személy sírjába, egyébként pedig együtt tartották a „készletet”.

²⁰ O'SHEA 1996, 101

²¹ O'SHEA 1996, 104

²² O'SHEA 1996, 106

aszimmetrikus módon lóghatott le, csak a jobb oldalon. A csövecskéken növényi szálak elemi részeit fedezték fel, amik a felfűző fonál maradványai lehetnek.²³ A sapka ez esetben egyáltalán nem biztos, elképzelhető valamiféle kendő is, amire ráerősítették ezeket a tárgyakat, illetve a pártaszerű megoldás sem elképzelhetetlen, ahol a hajjal együtt képvisel díszítő értéket a fejdísz.

A Vatya kultúrából több nagyméretű temetőt is ismerünk, ezek sírjai a legtöbb esetben fémmellékletekben gazdagok. Például a dunaújvárosi temető esetén a sírok többségében megjelennek ilyen tárgyak. Biatorbágy-Szarvasugrás lelőhelyről készült is a közelmúltban viseletrekonstrukció a sírokban talált fémek alapján. A temetkezések itt urnás hamvasztások, a fémek a hamvak között, vagy az edénymellékletben lettek elhelyezve, néhány kivételtől eltekintve a vatya I. fázisra keltezhető temetőben a jellemző ékszertípusok teljes spektruma megjelent.²⁴ **(2. Tábla 2.)** A sírokban elhelyezett fémek égettek, és szándékos törés is megfigyelhető a máglyára helyezés előtt, például az U8-as sírban, ahol az öt darabban levő torkvez a törésfelületein égett. Így tehát ez esetben felmerül a kérdés, hogy a viseleti elemek a halottal együtt lettek volna elégetve? A kiégettség nagy hőfokra utal, hiszen például az U8-as sírban több spirálgöngy egybeolvadt. Elgondolkodtató, hogy ez esetben a halotti máglyára kerültek-e ezek, vagy különálló égetéssel számolhatunk, hiszen itt nem viseleti kontextusban lettek a sírba elhelyezve ezek a darabok. Újabb probléma, hogy gyakori a szándékos rongálás a temetkezésekben és a depókban is. Utóbbiakban nem lehet tudni, hogy egy vagy több személy személyes tárgyai jelennek-e meg, és hogyha ezek az egyént jelölik, akkor nincs is szükség a hamvakra?²⁵

²³ SOMOGYI 2004, 359-360.

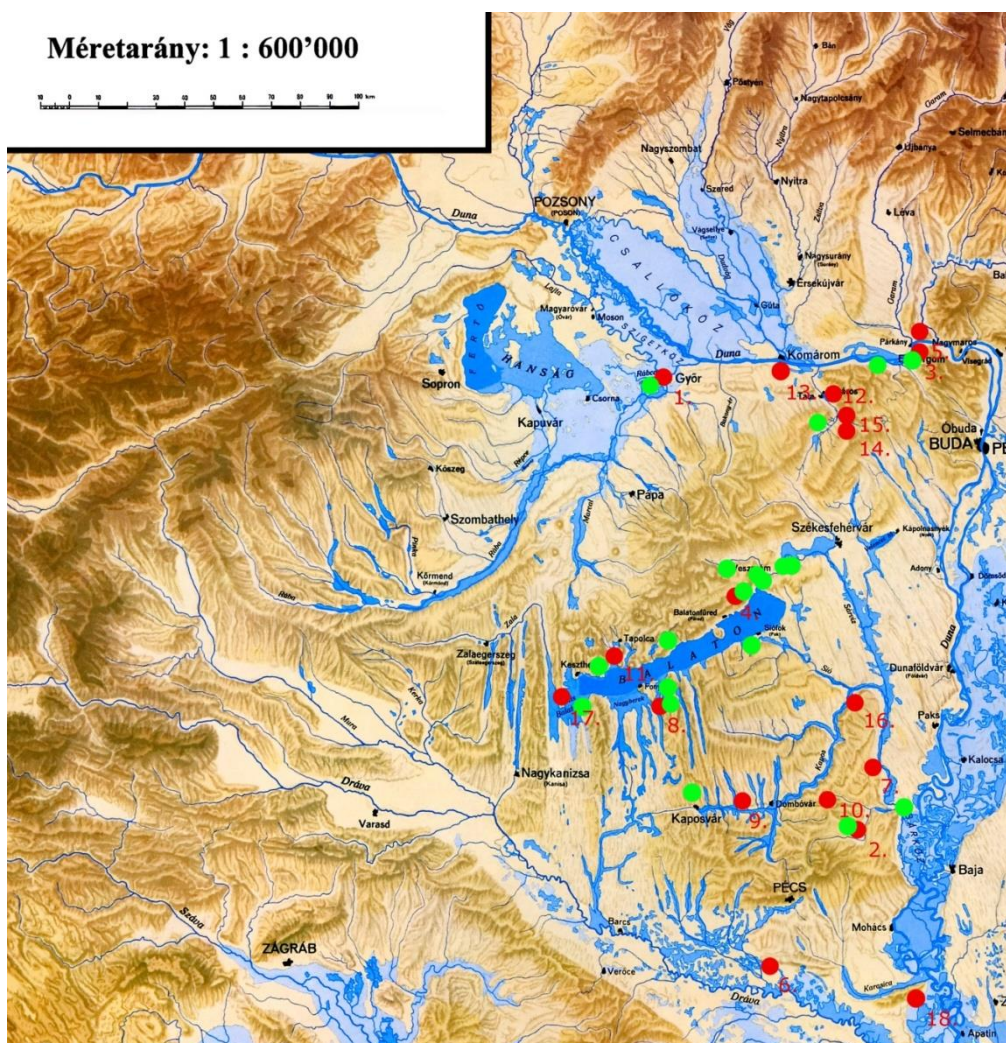
²⁴ A temető tárgyai között előkerültek pödört szélű lemezek, amelyeket a korábbi kutatás, például Mozsolics Amália övnek gondolt, de inkább fejdísz elemeiként képzelhetőek el, mint a mokrini fejhát-típusú ékszerek esetében is látszik. A pánsíp alakú ékszerek talán a ruha nyakrészén helyezkedhettek el, míg a huzalból készített spirálgöngyök a melldísz és a fejdísz részét is képezhették, de nyakláncon és övön is szerepelhettek. A gömbszelet alakú pitykéket általában fejfedőkre rekonstruálják, de a déli, dubovaci idolk alapján ruhára is varrhatták őket. A bronzcsövecskék, a fentebb látott kisapostagi példa alapján általában fejdíszhez tartozhattak, de nyakláncok elemeiként is megjelenhettek. A csüngők esetében szintén felmerül, hogy nyakláncon szerepelhettek, göngyökkel együtt, vagy a ruha függődíszei voltak. A temetőben ezek közül a fordított szív alakú csüngő, a félhold alakú csüngő, és a szemüvegspirál jelentek meg, bár nem túl nagy darabszámban. A karikaékszereknek kétféle értelmezése is lehet, így a gyűrűként, és hajkarikaként való használatuk is elképzelhető. A temetőben ezen kívül spirál karperecek, tűk, és egy, már fentebb említett szándékosan rongált torkvez is előkerült, így összességében a publikáló szerint nagyrészt fejdíszek elemeiről beszélhetünk. (MALI 2014, 29-30; 39-40.)

²⁵ MALI 2014, 25-26., SCHUMACHER-MATTHÄUS 1985, 14.

3 A dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájáról

A dolgozat következő részében rátérek a leletanyag és a kultúrára ismertetésére, amellyel foglalkoztam a kutatásom során. Ebben a részben bemutatom általánosan a kultúrát, és annak leletanyagtypusait. Ezután az elvégzett analízisek eredményeit ismertetem, végül ezeket az eredményeket kísérem meg értelmezni, és kontextusba helyezni.²⁶

A dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának elterjedése, nevéből adódóan is, főleg a Dunántúl területére korlátozódik. **(1. ábra)** Északon nagyrészt a Duna vonala a határa, kissé átlógva Szlovákiába, míg nyugaton Vas megye keleti része, a zalai régióban pedig csak a Kis-Balatonnál jelenik meg. Dél felé haladva egészen Horvátországig kerülnek elő ide köthető leletek, és később a Szeremle kultúra már ezen a területen jelenik meg nagyrészt, míg keleten a Váti kultúra főleg dunamenti lelőhelyei határolják.

1. ábra: A dolgozatban vizsgált, katalógusban feltüntetett lelőhelyek

²⁶ A lelőhelykatalógus ezért a dolgozat terjedelmi korlátaiból adódóan a különálló mellékletek között kapott helyet.

Tolnanémedi kincsek (pirossal jelölve): Abda-Tamásgyöp (3. fázis); Bonyhád (3. fázis); Esztergom-Ispitahegy (3. fázis); Felsőörs-Táncsics utca (3. fázis); Ipoly völgy vagy Bars megye (3. fázis); Kórós (3. fázis); Kölesd-Nagyhangos (Hangospusztá A) (3. fázis); Kölesd-Nagyhangos (Hangospusztá B) (3. fázis); Lengyeltóti-Tatárvár (3. fázis); Mosdós-Pusztasárkánytó (3. fázis); Mucsi (3. fázis); Szigliget (3. fázis); Szomód (3. fázis); Szőlőskislak (3. fázis); Tata környéke (3. fázis); Tata-Nagy Sándor utca (3. fázis); Tolnanémedi (3. fázis); Zalasabar (3. fázis); Batina (3. fázis)

Temetők (zölddel jelölve): Alsónyék-Szőlőkert (2. fázis); Balatonakali-Sósi földek (1.fázis); Balatonalmádi-Káptalanfüred (1.fázis); Balatonfüzfő-Jánoshegyi utca (3. fázis); Balatongyörök-Kövesmező (3. fázis); Bonyhád-Bonyhádvarasd-út; Bonyhád-Bonyhádvarasd-út és Biogázüzem; Csór-Merítőpusztá (3. fázis); Esztergom-Vár utca, Béke tér (3. fázis); Gyirmót-Kölesdomb (3. fázis); Juta-Szarvasmarhatelep (2. fázis); Királyszentistván-Csatári malom (3. fázis); Kölesd-Téglagyár (2-3. fázis); Környe-Fácánkert (3. fázis); Nyergesújfalú (1.fázis); Nyergesújfalú-Viscosa (1-3. fázis); Ordacsehi-Major (1, 3. fázis); Ősi-Deák dűlő (2. fázis); Papkeszi-Felsőmajor (1.fázis); Szekszárd-Vígh telek (3. fázis); Veszprém-Bajcsy-Zsilinszky utca-Kossuth L. utca-Thökölly utca-Rákóczi tér (Búzapiac) (3. fázis); Veszprém-Bajcsy-Zsilinszky utca-Kossuth L. utca 40 (3. fázis); Veszprém-Tiszti lakások (3. fázis); Veszprém-Udvardy-ház (3. fázis); Veszprém-Vitéz utca (3. fázis); Veszprém-Megyei kórház (2-3. fázis); Veszprém-Megyei kórház 11. sír (2-3. fázis); Veszprém-Papvásártér (2-3. fázis); Veszprém-Nagytó és Roboz u. sarka (3. fázis); Veszprém-Nagytó és Roboz u. sarka (3. fázis); Vörs-Battyáni disznólegelő (1.és 3. fázis); Vörs-Homokbánya (3. fázis) Vörs-Papkert "B" (2. fázis); Zamárdi-Szántódi berek

Időben a középső bronzkor időszakára keltezhető, leletanyagait Kr. e. 2000 körülől a korszideri időszakig (Kr. e. 1600-1450) ismerjük. Bár a magyar kutatás több, mint 100 éve foglalkozik a kultúrával – Wosinsky Mór 1904-ben akadémiai székfoglalójában már összefoglalást készített a jellegzetes kerámiadíszítésével kapcsolatban „Az őskor mészbetétes agyagművessége” címmel²⁷ – lelőhelyei közül a telepekről keveset tudunk, és ezidáig ezek közül egyről sem készült teljes feldolgozás. A temetőiben mind a korhasztásos, mind az urnás illetve a szórtamvasztásos rítus is előfordul, azonban a hamvasztás általában nagyobb arányban jelenik meg. Mellékletadási szokásaikra jellemző az egy-két edénytől az egészen nagy darabszámú edénymelléklettel ellátott sírok is, és ezt egészítik ki bizonyos esetekben kisszámú fémtárggyal, vagy egyéb, speciális melléklettel (askos, borostyán, stb...)

A kultúrához egy depóhorizont, a Tolnanémedi is köthető, amelynek jellegzetes tárgyainak részletezése a mellékletek között olvasható.

3.1 „Emberábrázolás” a mészbetétes edényeken

Szabó Géza a Bonyhád–Varasdi útnál feltárt, a késő kisapostag-kora mészbetétes fázistól egészen a fiatalabb mészbetétes időszak végéig használt temető embertani vizsgálatait, és a régészeti megfigyelései alapján együttesen arra a következtetésre jutott, hogy a sírba

²⁷ WOSINSKY 1904.

helyezett edény mérete, típusa, és az elhunyt egyén életkora között összefüggés van. Ebből kiindulva szerintem feltehető a kérdés, hogy „*a bonyolult, és rendkívül széles körben elterjedt motívumok egyszerűen csak díszítmények, vagy pedig meghatározott funkcióval és jelentéstartalommal rendelkező jelrendszer elemei lennének?*” (Szabó-Hajdu 2011, 97. nyomán) Egy másik problémát is fölvet ezzel kapcsolatban, miszerint miért pont akkor válik általánossá a kultúra területén a mészbetét dísz edényeken való megjelenése, amikor a csontvázas és a hamvasztásos rítus váltása is keltezhető? Választ erre talán az eddig ismert közel félezer típusú, de valójában kétezernél is több motívum átfogó elemzése nyújthat.^{28 29}

Más temetők alapján is ellenőrizte a nemek és a becsült elhalálozási korok alapján ezt a feltételezést. A sírmellékletekben az edények méretében, formájában és díszítésében Szabó Géza szerint máshol is egyértelmű összefüggés látszott. Szekszárd–Obi és Mosonszentmiklós–Jánosháza lelőhelyeken az edények felületén látható motívumok alapján végzett nem meghatározás és az antropológiai vizsgálatok során ugyancsak alig néhány eltérésre lettek figyelmesek. Eszerint a motívumok elhelyezésének és a testtájak szerinti elrendezésnek jelző szerepe lenne a halott nemére, így az urnák magát a halottat ábrázolják megjelölve, hogy férfi, vagy nő volt-e az illető.^{30 31}

²⁸ A bonyhádi temető anyagainak feldolgozása során ez részben, a helyi mintakinccsel meg is történt. Elkészült a hamvak antropológus által meghatározott nemek szerinti csoportosítása is. Ennek kapcsán az edényeket díszítő motívumok elhelyezkedést, előfordulásuk gyakoriságát és egymással való kombinációjukat is elemezte. Így megállapított egy-egy, a temető anyaga alapján jól körülhatárolható motívum-forma-elhelyezkedési csoportot, amelyek szerint következtesen a férfi, illetve a női sírokhoz kapcsolódtak. (SZABÓ - HAJDU 2011, 97.)

²⁹ A sírokban megjelenő hordóalakú csuprok oldalán gyakori a fésűs karcolás. Ennek függőleges, párhuzamos vonalú variációja temetőbeli statisztikai adatok alapján egyértelműen a nőkhez köthető, míg a férfiakhoz tartozóak hálósan, vagy kevésbé szabályos vonalvezetéssel lennének díszítve. Eszerint az elmélet szerint a viseleti elemek, és a nemi jegyek is feltűnnének a kerámiák díszítésvilágában, például női mellre utalna a melldíszként használt bajuszalakú csüngők ábrázolása számos edényen, és ez az egykori viselet rekonstrukciójához nyújthatna támpontot. (SZABÓ - HAJDU 2011, 98.)

³⁰ Felveti a kérdést, hogy a mészbetét alkalmazása miért éppen a csontvázas rítusról a hamvasztásra való áttérés időszakában terjedt el. Ennek a problémának a megoldására az az elmélete, hogy a mészbetét összetételében gyakran megfigyelhetők égett csontdarabok. Nem tisztázott, milyen emlősfajból származnak, ezért szerintem nem kizárható, hogy a halott hamvaiból is keverték az inkrusztációba, és így nemcsak formájában, hanem lelkében is megjelenítették a halottat a sírokba helyezett edények testén. (SZABÓ - HAJDU 2011, 104.)

³¹ A probléma a felsorolt elképzelésekkel az adatok közlésének hiánya. Sem a bonyhádi, sem a szekszárdi illetve mosonszentmiklói lelőhely részletes közleménye nem jelent meg, így ezeket az adatokat egyelőre nem lehet kritikai vizsgálat alá vetni, illetve más temetők lelet-, és díszítésanyagával összehasonlítani, ugyanígy ezek hiányában a dolgozatban vizsgált fémekkel sem lehet kapcsolódást keresni. Ennek a fentebbi, komplex elméletnek ellentmondani látszik a telepnek anyaga is. Problémát vet föl, hogy amennyiben Szabó Géza megállapítása helyes, és ténylegesen a halottaik hamvai kerülnek az edényekre, miért alkalmaznak mégis mészbetét díszít a telepkerámiákon. Nehezen elképzelhető, hogy egy külön műhelyt tartottak volna fenn, hogy állati hamuból is készüljön dísz, és ugyanazokat a motívumokat jelenítették volna meg a szakrális célra készült edényeken, mint a profán funkcióval rendelkezőkön. Egy másik kérdés a megjelenő motívumok, és a nemek közötti kapcsolat kérdése. Bár az nyilvánvaló, hogy sok esetben az edényen a depókból ismert bronzékszerek mintái köszönnek vissza, és az antropológiai vizsgálatok is alátámasztották egy ilyen felosztás meglétét, mi magyarázza meg ez esetben a telepanyagban megjelenő, attól el nem térő díszítmény nagy számú előfordulását? Ugyanígy, mi garantálja, hogy ezek nem egy egységes motívumrendszer részei, aminek más elemei egyszerűen csak nem megfoghatók (szerves anyagból, készült, vagy akár csak mögöttes tudásra utaló darabok).

3.2 A Tolnanémedi kincshorizont fémjei

A dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája fémművességének eredetéről viszonylag kevés információval rendelkezünk, egyes elemei már a kora bronzkori Kisapostag kultúrában is megjelentek.³² A közelmúltban Kiss Viktória foglalta össze a kultúra fémtípusait, így az ő munkásságát követve ismertetném a következőekben a legjellemzőbb típusok alapvető tulajdonságait.³³

Bajuszalakú csüngők

Ez a lemezből készült vagy öntött, közepén átlukasztott ékszertípus a szakirodalomban, mint fecskefarkcsüngő, és horgony formájú csüngő is szerepel, ami utal egyedi formájára is **(3. Tábla 5-8.)**. Két fő típusát méret szerint lehet elkülöníteni. Viseleti kontextusuk jelenleg nem tisztázott, a fejdíszeken való megjelenés és a nyakláncok részeként való használat is elképzelhető.³⁴ Bár ez utóbbinak ellentmondani látszik az a tény, hogy a lapos tárgyat akasztó karika nélkül nem lehet úgy nyakláncra fűzni, hogy ne forduljon el, azonban ilyen karikákat nem ismerünk. Felmerülhet ugyan a szerves anyaggal való rögzítés is, azonban a szemüvegspirálokon (pl. a zalaszabari darabokon [*Kat. 18.*]) megjelennek azok a bronz karikák, amik a felfüggesztéshez kellene. Így véleményem szerint ez a típus biztosan ruhához volt rögzítve.

Fordított szív alakú csüngők

Ezek a tárgyak általában kalapált vagy öntött bronz lemezből készültek, és néha díszítettek is **(3. Tábla 11, 14.)**. Felső részük sokszor visszapödört, ami a felfüggesztésre szolgálhatott. Gyakori típus a Közép-dunai régióban, és a kultúra egész időszakában használatban volt, hiszen az egészen korai és kései lelőhelyekről is ismerünk ilyen darabokat. Nyaklánc elemként való funkciójukra bizonyíték a Tata-Nagy Sándor utcai depó (*Kat. 16.*), amiben az előkerült darabok spirálcsővecskékkel korrodálódtak össze, de az alsónyéki kincslet (*Kat.1.*) esetén is hasonló körülményekről tudunk.³⁵

³² Patay Pál a Kisapostag, Vátya, Maros-Perjámos és Aunjetiz kultúrákban vélte az előzményeket, míg Mozsolics Amália a Gáta, Aunjetiz és Kisapostag kultúrákat nevezte meg az eredetkérdésben. Bóna István a Kisapostag, és a Vátya kultúra, valamint ezek közös Kisapostag-Vátya fázisából eredeztette a fémtárgyakat, és különválasztotta a Kisapostag és a Nagyrév tárgyakat, valamint az Aunjetiz kultúrából is eredeztet néhányat. Bándi Gábor a Kisapostag kultúra önállóságát is tagadja, így szerinte a Nagyrév kultúra Szigetszentmiklós-Kisapostag fázisához köthetők ezek a darabok, és mindegyiket le lehet vezetni a Nagyrév kultúrából. (KISS 2012, 134-135.)

³³ KISS 2012, 97-134.

³⁴ KISS 2012, 101-102.

³⁵ KISS 2012, 108-109.

Korongcsüngők

Ahogy a neve is mutatja, a kerek, lapos formájú tárgyat egy helyen lyukasztották át, amin keresztül fel lehet függeszteni **(3. Tábla 16-26.)**. Tipikusan a mészbetétes kerámia kultúrájához tartozó darab, annak egyik vezérlelete. Átmérőjük általában 2 és 7, de leginkább 3 és 6 cm között van.³⁶ Bóna István, Vaclav Furmanek, és legújabban Honti Szilvia és Kiss Viktória sorolták tipológiába ezeket a tárgyakat.³⁷ A mészbetétes kerámia kultúrájának temetkezésből egyelőre nem ismerünk ilyen darabokat, bár a dunaújvárosi, Vátya kultúrához tartozó temetőben például előfordultak ilyen darabok. Viseleti kontextusba helyezésük jelenleg még kérdéses, de a szlovákiai Abrahám (Ábrahám) lelőhelyen egy temetkezés mellkasáról került elő, de felmerült az őv részeként való interpretáció is. Használatukat egészen a Koszideri periódusig nyomon követhetjük.³⁸

Fésű alakú csüngők

A fésű alakú csüngő egy jellegzetes darabja a mészbetétes kerámia kultúrájának attól függetlenül, hogy viszonylag kevés darabot ismerünk belőle, és az is mind a Balatontól délre került elő. **(3. Tábla 1-2.)** Három típus különíthető el, a tárgyat Bóna István stilizált férfiábrázolásnak tartja. Idolokon is megjelenik a típus a nyakon, a mellkason, a vállon, övön, de a copf végére függesztve is.³⁹

Félhold-alakú csüngők

Ez a fejfelé lefelé csüngő holdat ábrázoló tárgytípus is népszerű volt a Közép-Duna vidéken a középső bronzkor során, amelynek három típusát különítette el a kutatás **(3. Tábla 9-10.)**. Az ábrázolások alapján a háton viselhették ezeket, vagy a vállról lóghattak le.⁴⁰

Antropomorf csüngők

A stilizált emberi fejet, karokat és testet ábrázoló antropomorf csüngőket szintén a mészbetétes kerámia kultúrájához kell szorosan kötni. **(3. Tábla 3-4.)** Talán a fésű alakú „férfi” csüngők „női” változataként is értelmezhető.⁴¹

Spirálsövecskék

Két fajtáját ismerjük a spirálsövecskéknek, az első, amelyik lemezből hajtott, a második pedig drótból tekert, és sok más típushoz hasonlóan ezek is beleilleszkednek a kor

³⁶ Kiss 2012, 97.

³⁷ Bóna 1975, 215.; Furmanek 1997, 316-317.; Kiss 2012, 97.

³⁸ Kiss 2012, 98-100.

³⁹ Kiss 2012, 103-106.

⁴⁰ Kiss 2012, 109-110.

⁴¹ Kiss 2012, 107.

európai divatjába. **(3. Tábla 42-43.)** Megjelenhetnek ezek a típusok a nyaklánc részeként, a mellkason, de övre szerelve, vagy akár a szoknyarész alján is.⁴²

Pitykék

Három fő típusát ismerjük ennek a kisméretű, változatos díszítő elemnek, ami egész Közép-Európában elterjedt volt a bronzkorban. **(3. Tábla 12-13.)** A mészbetétes kerámia kultúrájához két depót is köthetünk (Abda-Tamásgyöp [Kat. 1.]: 454 db, és Felsőörs-Táncsics utca [Kat. 4]: 335 db), amelyben ezek a típusok nagy számban előfordulnak. Több helyen is elhelyezkedhettek ezek a fejdíszeken kívül, például a ruha jobb kezénél, az övön, vagy a szoknyarész alján is.⁴³

Szemüvegspirálok

A szemüvegspirál egy drótból készült ékszer, amelyet a két végén ellentétes irányból felpödörtek, és az így középen marad részből egy hurkot formáltak. A mészbetétes kerámia kultúrájában nem túl gyakori darabok. Valószínűleg a fej hátsó részénél viselhatték ezeket.⁴⁴

Bronz/arany hajkarikák

Gyakori leletek a sírokban a mészbetétes kerámia kultúrájában is a különféle hajkarikák, amikből sokszor csak egy-egy darab kerül a sírokba mellékletként. Két típust különít el a kutatás, egy vékonyabb, többször körbetekert (*Noppenring*), és egy vastagabb, tompa végűt (*Lockenring*), amelyek egyaránt készülhettek bronzból és aranyból is. Franzhausenből például általában fiúk és férfiak sírjából kerültek elő.⁴⁵

Tűk

Meglehetősen sokféle típus tűnik fel a mészbetétes kerámia kultúrájának temetkezései között, például a lemezfejű tűk, „varróttűk”, bikonikus fejű tűk, vagy Wetzleidorfi típusú tűk. **(3. Tábla 27-30.)** Általában egy-egy darab kerül ezekből a sírokba, a nyugati példák alapján a nyak és a váll környékéről,⁴⁶ ami egy újfajta ruhaviselet megjelenésére is utalhat, de ezeket akár a halotti leplekhez is használhatták.

Nyakperecek

Az itt megjelenő nyakpercek típusok általában visszapödört végűek. **(3. Tábla 31.)** Általában a fiatalabb mészbetétes időszak sírjaiban, illetve depókban tűnnek fel. Egyaránt női és férfi viseleti elem.⁴⁷

⁴² Kiss 2012, 112-113.

⁴³ Kiss 2012, 111-112.

⁴⁴ Kiss 2012, 114-115.

⁴⁵ Kiss 2012, 117-119.

⁴⁶ Kiss 2012, 123-125.

⁴⁷ Kiss 2012, 119-120.

Karperecek

A karperecek közül is két típust különíthetünk el, a visszapödört végűeket, és a karspirálokat. **(3. Tábla 32, 37, 40, 41.)** Az előbbieket a nyakperecek mintájára készülhettek, és nem túl gyakoriak a mészbetétes kerámia kultúrájában. Az utóbbiak már a Kisapostag-kultúrában megjelennek, és a teljes mészbetétes időszak alatt népszerűek maradtak.⁴⁸

Balták

A nyéllyukas balták és nyélcsöves balták, valamint peremes balták mellett, **(3. Tábla 39.)** amelyek, bár megjelennek a kultúra temetőiben, és a depók anyagában is, egy egyedi típus, a bonyhádi típusú csákány is feltűnik a bonyhádi temetőben (*Kat. 31.*). Ezekből általában egy-egy darab került a sírokba.

Tőrök

A mészbetétes kerámia kultúrájában a többi fegyvertípushoz képest gyakori típusok a különféle tőrök, ezek közül is főleg a trianguláris típusok, amely markolata általában szerves anyagból készült. **(3. Tábla 35-36.)** A depók mellett temetkezésekben is megjelennek viszonylag nagy számban.⁴⁹

Lándzsák

A lengyeltóti depóban (*Kat. 9.*) is megjelenő, ritka tárgytípusból, a levélforma lándzsahegyből, szórványokat ismerünk a régióból.⁵⁰ **(3. Tábla 34.)**

4 A vizsgált leletanyagok ismertetése

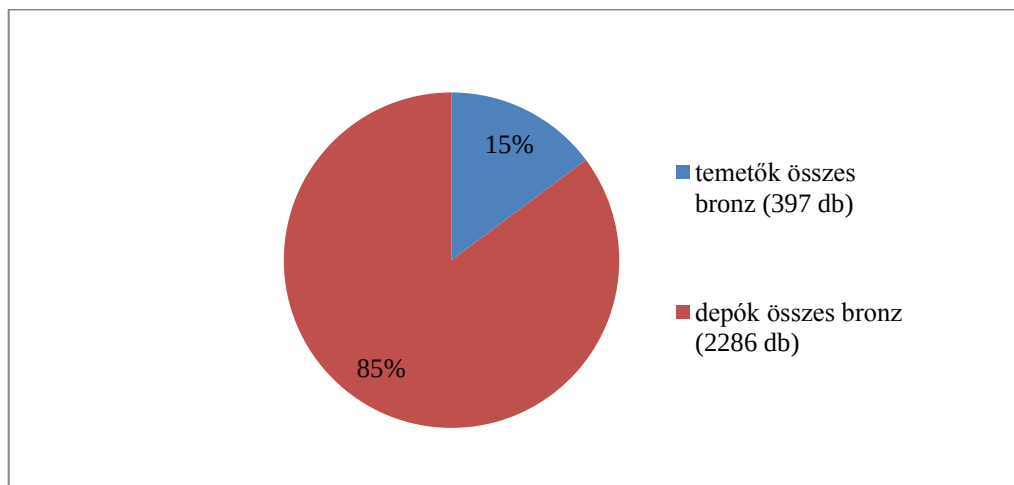
A tolnanémedi kincshorizonthoz kapcsolható depók közül jelenleg 18-at (valójában 19, mivel a hangospusztai két kincs [*Kat. 7.; Kat. 8.*] külön kezelendő) ismerünk, amelyekbe összesen közel 2300 fémtárgy tartozik. Ezek közül sok együttes hiányos, így például, míg a zalaszabari kincset (*Kat. 18.*) régészek tárták fel, és a teljes leletanyagot ismerjük addig a Tatán (*Kat. 15.*) előkerült kincsegyüttes már elveszett, a mucusi (*Kat. 11.*) darabok pedig csak részben kerültek. Temetőkből ezzel szemben igen sokat ismerünk, ám ezek nagyrészt alig kerültek, és ebből még kevesebb az, ahol fémtárgyak is kerültek elő, valamint sok szórványlelet lett sírnak meghatározva. Érdekes, hogy esetenként avar sírokban is (Szekszárd-Bogyiszló utca lelőhely) találkozunk ilyen korú leletekkel. Azonban még így is értékelhetőnek tekinthető az a mennyiségű fémtárgy, amit legalább szöveges közlésekből

⁴⁸ Kiss 2012, 121-122.

⁴⁹ Kiss 2012, 127.

⁵⁰ Kiss 2012, 129.

ismerünk. Ennek arányai a következők: 2286 tárgy (85%) ismert depóból, míg 397 (15%) temetőből (2. ábra).

2. ábra. A bronztárgyak eloszlása a temetők és a depók között.

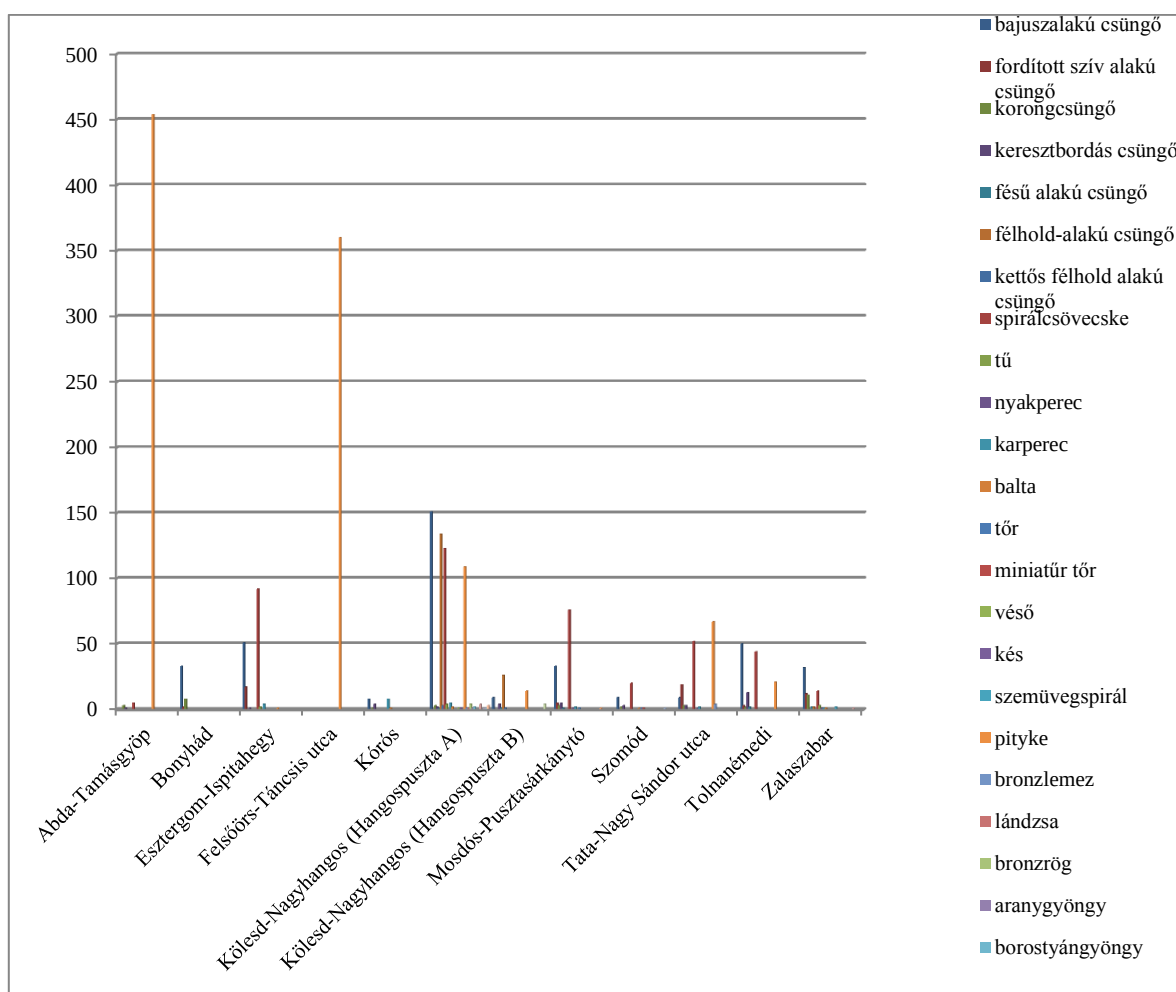
A dolgozatomban alapvetően nem a klasszikus értelemben vett tipológiával, hanem számadatokkal dolgozik. Éppen ezért nem különítettem el az egyes tárgyak altípusait, így például a tű, vagy baltatípusokat, valamint a korongcsüngők különböző megjelenési formáit, mivel ez olyan szinten az egyediség felé vinné az irányt, amivel az elvégzett analízisek eredményei már torzulnának. Éppen ezért az egyes típusokat nem tüntetem fel külön a táblázatban, sem a katalógusban, mivel sok esetben ezek nem is ismertek a közlésekből. Azonban hiba lenne kihagyni azokat a darabokat, ahol a pontos típust nem ismerjük, de azt igen, hogy sírhoz köthető, és hogy milyen tárgyról van szó. Ugyanígy, méretbeli kategóriába sem soroltam a fém mellékleteket, mivel sok esetben a méretadataik is közöletlenek. Továbbá a lelőhelykatalógusban szerepel az összes, a Tolnanémedi kincshorizonthoz köthető depó, azonban ezek közül nem mindegyiket tudtam használni a hiányos adatok illetve közlések miatt, és ezt a katalógusban is feltüntettem. A sírok közül természetesen nem annyit ismerünk, mint amennyi a dolgozatban szerepel, viszont már csak azok kerültek itt feltüntetésre, amelyekből ismert fémtárgy, ami biztosan egy adott sírhoz köthető, és legalább említés szinten vagy rajzon, képtáblán megjelenik a szakirodalomban, hogy milyen tárgyak tartoznak hozzá.⁵¹

Fontos továbbá leszögezni, hogy az, hogy a fémtárgyakat vizsgálja az ember, nem jelent egyet azzal, hogy a „viseletet” kutatja. Az első részben röviden összefoglalt bronzkori viselettörténeti rész is erre kívánt rámutatni, hiszen ezekben a leletegyüttesekben, amit itt a

⁵¹ Kivétel egy veszprémi temetkezés (Kat. 69.), ahol nem tudjuk, pontosan hány darab volt a sírban, de az értelmezésben fontos szerepet játszik ez is.

temetkezések és a depók is képviselnek, csak egy kis szeletét tudjuk értelmezni annak, ami eredetileg a ruházódás részét képezte. A viseletrekonstrukció készítésének kérdésére a válaszadást nehezíti, hogy mind a temetkezések, mind a depók egy, az elhelyezőik által „manipulált” műfajok, ahol azt találjuk meg, amit ők láttatni akartak, nem azt, amit eredetileg a hétköznapiokon vagy ünnepeken ténylegesen, egy-egy személyhez vagy csoporthoz köthetően használhattak.

4.1 A vizsgálat alapjai. A kincsegyüttesekről és a temetkezésekről⁵²

3. ábra. A bronztárgyak eloszlása a vizsgált depókban

A depók közül az Abda-tamásgyőpi (Kat. 1.), és a Felsőörs-Táncsics utcai (Kat. 4.) egy sajátos csoportot képeznek, mivel ebben a kettőben a pitykék vannak túlnyomó

⁵² A katalógusban is szereplő adatok, amelyek alapján a vizsgálataimat folytattam, és amelyek hiányosságait minden esetben feltüntettem, egy-egy depó illetve temetkezés esetén a következők: lelőhely neve, a lelőhely adatai, a lelet előkerülési körülményei, megtaláló, feltáró/feltárók, szakirodalom, darabszám, időszak (keltezés), és a depóban/temetkezésben szereplő típusok (ami hiányzik ezek közül a megjelenő típusok közül, 0-val lett jelölve, mert az is adat, ha az adott típus nincs meg a leletanyagban.)

A temetők esetében rögtön szembetűnik, az a jelenség, hogy csak egy-két kiugró esetben szerepel a sírban több darab, pl. a nyergesújfalui (*Kat. 56.*), vagy egyes bonyhádi (*Kat. 37.*), illetve egy veszprémi (*Kat. 69.*) sírban. **(4. ábra)** Ezeket az értelmezéskor is külön kezeltem. Általában azonban elmondható, hogy a leggyakoribbnak az tekinthető, ha a sírokban egy-két fémtárgy, általában ékszer, (csüngő vagy tű legtöbbször), de bizonyos esetben fegyver (tőr, balta) van, ritka a 3 darabnál többel rendelkező. Ezek összetétele, és így a mellékletadási szokások is első ránézésre igen változatosnak tűnnek.

5 Módszertan.⁵³

5.1 A depók elemzése. Főkomponens analízis:

A faktorelemzés, mint módszer csak akkor működik, ha több az esetünk, mint a változónk, ez itt azonban a kincsegyüttesek esetében nem érvényesül, mivel több a lelőhelyszámnál (eset), a leletanyag (változó). Összességében egy homogenitásvizsgálat azt is kimutatta, hogy nem elég homogén az anyag, vagyis a fiktív „várt és szabályos” összetételek arányai teljesen eltérőek, mint a valóságban, valamint az egyedi esetek túl meghatározóak ezekben.

A tényleges főkomponens elemzés során (ami az egyes depók tárgyösszetételeinek kapcsolatának szorosságát mutatja meg) kimutatható volt, hogy a kapcsolatokat ez a fentebb már említett „egyediség” komolyan befolyásolja. Mivel minden depó bizonyos szinten eltér összetételében a többitől, ez a vizsgálat egy eltolódott értéket hozott ki eredményül. Vagyis ha bizonyos tárgytípusokból csak egy-egy darab van, és például ez a típus csak egy depóban jelenik meg, ezek esetén egyértelműen szorosabb a korreláció ugyanazon depó többi tárgyával, mint az összes többi depó tárgyaival.

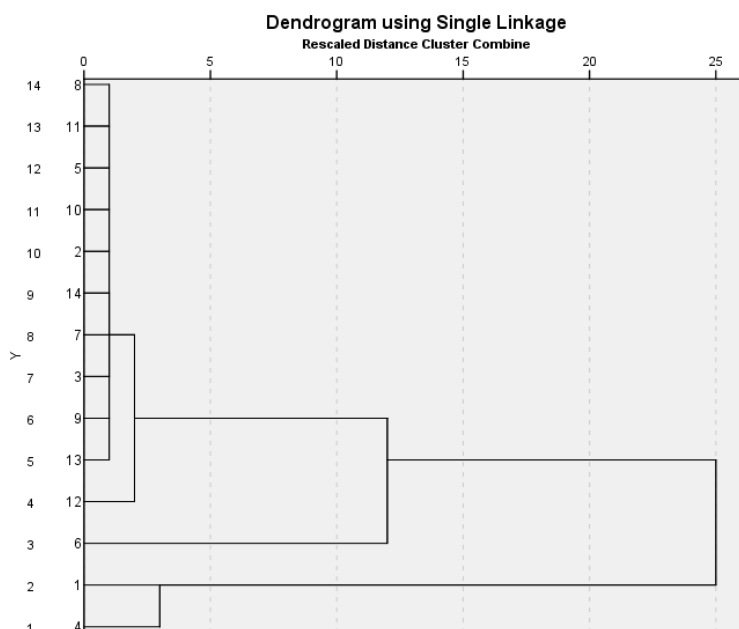
A kincsleleteken különböző elemzéseket végeztem, de összességében elmondható, hogy a KMO és Bartlett teszt alapján nem pozitív az eredmény, ahogy az anti-image kovariancia-mátrix szerint sem. Ez a statisztika nyelvéről magyarra fordítva azt jelenti, hogy az eredmény nem releváns és nem „használható”. Tehát úgy értelmezhető ez esetben minden ilyen elemzés, hogy minél kevesebb van egy adott tárgyból, annál magasabb a faktorérték, hiszen annál szorosabban függ össze azokkal a tárgyakkal, amikkel együtt előkerült. A KMO is elfogadhatatlan, még a nagyon kevés, és a kifejezetten sok darabos tárgytípusok esetén is. A

⁵³ A különféle statisztikai vizsgálatokat az IBM SPSS Statistics Data Editor v.22 programmal végeztem, bővebben a programról: http://www.agr.unideb.hu/~balogh/UzletiStat/SPSS%20jegyzet_bevezet%E9s.pdf.

faktoranalízis eredményeit így sajnos a dolgozatban az értelmezés során nem tudtam másra felhasználni, mint a depók egyedi összetételének bizonyítására.

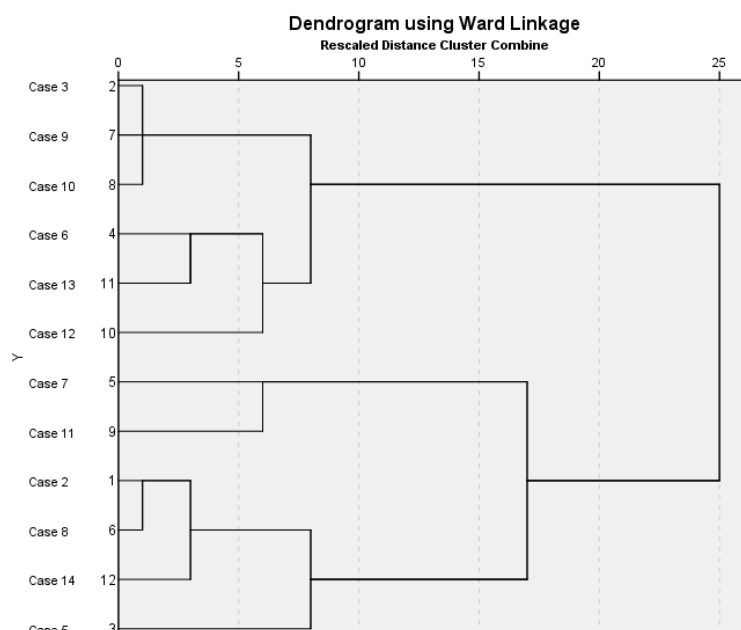
5.2 A depók elemzése. Klaszteranalízis

A klaszteranalízist kétszer végeztem el kiszűrő, ellenőrző célból. Első alkalommal egy egyszerű láncmódszert alkalmaztam, itt a dendrogram is látványosan kiemeli a két „pitykedepó” szoros kapcsolatát, és jelentős összetételbeli különbségét a többihez képest. **(5. ábra)** Ami a képen érdekes még, hogy a Hangospusztai A (Kat. 7.) is elkülönül, ami egyértelműen egy „összepakolt” depó, és amiben a tárgyak száma biztosan nem egyezik meg az eredeti darabszámmal.

5. ábra. Klaszteranalízis egyszerű láncmódszerrel a depókon

A két pitykedepót kiemeltem ezek után a vizsgálatból, és így egy Ward-módszerrel végzett analízist futtattam le. **(6. ábra)** A dendrogramról első ránézésre is elmondható, hogy tulajdonképpen „értelmezhetetlen”. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a kincsek eredetileg nem hasonlítottak, hanem azt mutatja be, mennyire érzékenyek ezek a vizsgálatok a hiányokra. Ez alatt azt értem, hogy amennyiben a depók hiányosak, felborul a kapcsolatok szorossága, és sok esetben nem is tudunk a hiányosságról sem, de nem lehetünk benne biztosak, hogy minden tárgyat ismerünk-e. Így azonban nem értelmezhetőek a klaszteranalízissel létrehozott csoportok, hiszen ezek megkövetelnék, hogy legalább a hiányról tudjunk.

6. ábra Klaszteranalízis Ward-féle módszerrel a depókon

5.3 A temetők elemzése. Faktoranalízis

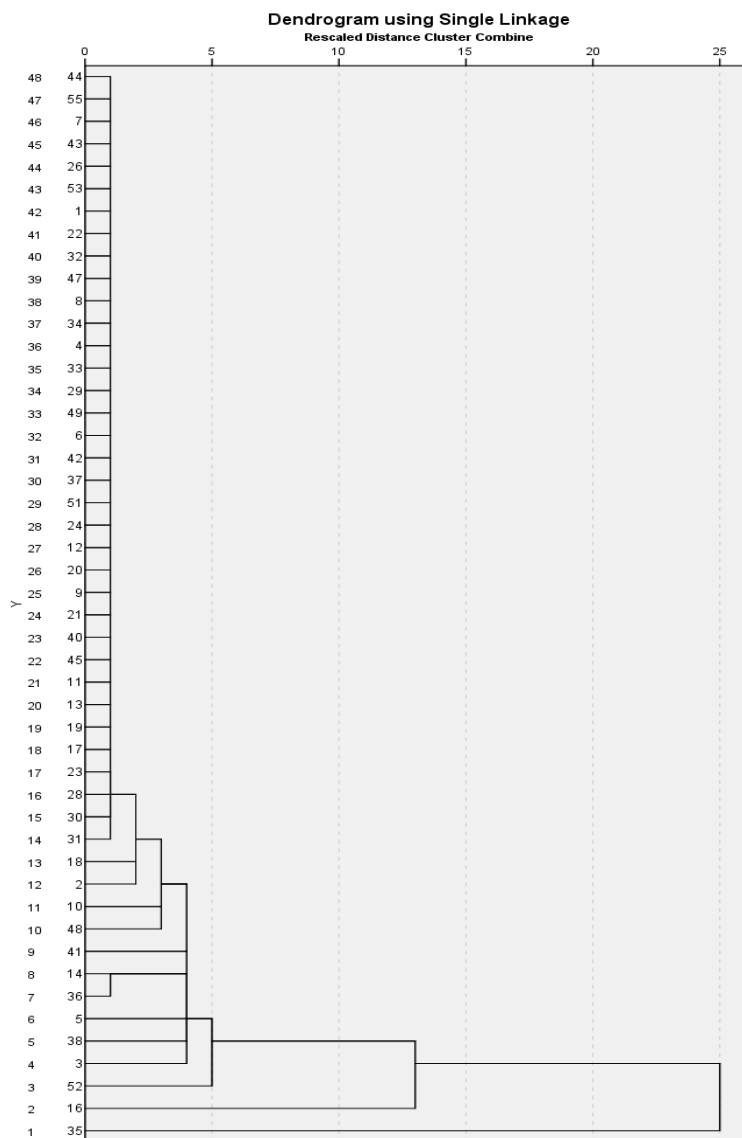
A főkomponens analízis során ugyanabba a problémába ütköztem, mint a depók esetén is, vagyis túl sokféle tárgy szerepel a sírokban, azonban mindegyikből általában csak egy-egy darab, ráadásul a darabszám általában véve is alacsonynak tekinthető, így ugyanúgy nem lehet az eredményeket használni. Vagyis ez esetben túl sok a 0 (nem szerepel az adott tárgy a sírban) és így az egyediség kiszűrése nélkül egy torz képet kapunk a sírok összefüggéseiről.⁵⁴

5.4 A temetők elemzése. Klaszteranalízis

A temetők esetén a fentebb már említett egyszerű láncmódszerrel végeztem el először a klaszteranalízist (**7. ábra**), amely hét sírt nem tudott értelmezni (Bonyhád-Bonyhádvarasd-út és Biogázüzem B103 [Kat. 36.]: 1 db hajkarika; Juta-Szarvasmarhatelep 7. sír [Kat. 46]: 1 db hajkarika; Királyszentistván-Csatári malom 16. sír [Kat. 48]: 3 db spirálcsővecske; Papkeszi-Felsőmajor V. sír [Kat. 60]: 1 db tű; Veszprém-Megyei kórház 11. sír [Kat. 68]: 1 db tű, 2 db spirálcsővecske; Vörs-Homokbánya 4. sír [Kat. 73.]: 1 db spirálcsővecske; Zamárdi-Szántódi berek 11. sír [Kat. 77]: 1 db Krtenov balta), így ezeket kihagytam a későbbiekből, de az értelmezésbe már ezek is beleillettek. Alapvetően látható, hogy ezek olyan sírok, amelyek összetétele egyedi, és csak azzal, hogy egy-egy tárgy van bennük,

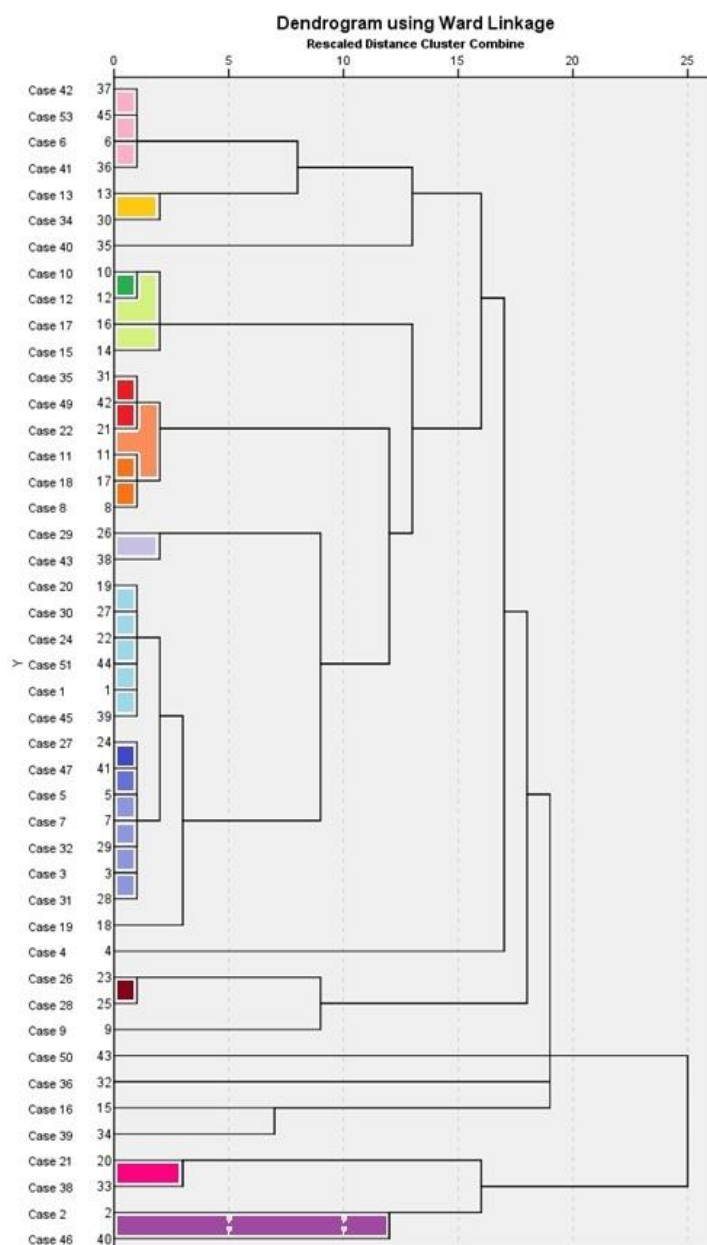
⁵⁴ A vizsgálatból ezért például ez esetben ki kellett zárjam a Bonyhád lelőhelyen előkerült bonyhádi típusú csákányt (Kat. 31.), mivel ez egy teljesen egyedi darab, és az, hogy semmivel nincs kapcsolatban, az értelmezést komolyan torzította volna, ellenben ezt is figyelembe vettem az értelmezés során, amikor a fegyvermelléklettel rendelkező sírokra tértem ki.

hasonlíthatnak a többihez. A nagy mellékletszámmal rendelkező síregyüttesek (Nyergesújfalu [Kat. 56.], Bonyhád [Kat. 37.]) elkülönülnek a dendrogramon, míg a többi, kisebb darabszámmal rendelkezőt egy nagy csoportba osztotta fel.

7. ábra Klaszteranalízis egyszerű láncmódszerrel a sírokon

Szerettem volna ennél részletesebben megismerni ezek lehetséges kapcsolódásait, így egy Ward-féle analízist is elvégeztem, a fentebb említett elemek kihagyásával. **(7. ábra)** Ez, bár első ránézésre kusza csoportokat hozott létre, mégis sikerült tárgycsoportokat, összetartozó, egy bizonyos szokáshoz köthető elemeket különválasztania, amit a dendrogramon jelöltem is.

8. ábra Klaszteranalízis Ward-féle módszerrel a depókon⁵⁵

Ahogy a **8. ábrán** dendrogram, és mellékletek között a táblázat is mutatja, mellékletadási típusok különíthetők el. Ezek az úgynevezett „ékszerezettek”, amelyek több darab gyakran együtt előforduló kompozíciójából állnak. A második csoport a fegyveres sírok, ahol balta vagy tör jelenik meg. A harmadik csoportban a tűk jelennek meg, azonban itt nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy nem biztos, hogy viseleti elem, hiszen ezek

⁵⁵ A színek jelentése fentről lefelé:

Fegyveres sírok: rózsaszín: törös sírok; narancs: spirálcsovecskés sírok; szín nélkül: balta és tör;

Egyéb tárgyak: sötétzöld: azonosíthatatlan bronztárgyak; világoszöld: bronzlemezek;

Ékszerek: piros: egy bronz hajkarika; sötétnarancs: két bronz hajkarika; narancs: hajkarikák; világoslila: pitykék;

kék: egy tű; sötétkék: csak karperecek; középkék: karperec és spirálcsovecske; világoskék: egy spirálcsovecske;

színtelen: bronzkorong bordó: szemüvegspirál; pink: félhold alakú csüngő; sötétlila: nyakperec

a darabok a halotti lepel összefogására is szolgálhattak. Ezek mellett még az egy vagy két darab ékszerrel ellátott sírok léteznek, ahol ezek általában hajkarikák vagy spirálcsővecskék, az egyéb tárgyak ritkák.

6 Értelmezés

A dolgozat első részében ismertetett mokrini lelőhely példáján kiindulva próbáltam meg a mészbetétes kerámia kultúrájához köthető fémanyagon klaszteranalízis segítségével különféle ékszerszettek, ruhadíszítő elemeket, vagy fejdísz-típusokat elkülöníteni. A vatya kultúrában látott példánál a sírokban a hamvak mellett voltak elhelyezve a fémek. Ezzel szemben a mészbetétes kerámia kultúrája esetén a leírásokban nem sokszor találni arra utaló nyomokat, hogy ezek a darabok a máglyára kerültek volna. Ez alapján tehát feltételezhetjük, hogy mind a Vatya kultúrában, mind a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájában máshogy tartoztak a személyhez a sírba kerülő tárgyak, és máshogy is kezelték ezeket. Erre például szolgálhat, hogy sokkal több esetben kéne a depók alapján fémnek szerepelnie a sírokban. Azt azonban a depók kapcsán sosem lehet megállapítani, hogy egy vagy több személy tárgyairól beszélhetünk-e. Ugyanígy, amennyiben újabb, régészek által feltárt, hiánytalan kincsegyüttesek kerülnek a listába, az segíthet pontosítani a képet, hiszen akkor az összetételükről is egységesebb véleményt alkothatunk.

Már a kutatásom elején megállapítható volt a temetkezésekkel kapcsolatban, hogy általában csak egy-két tárgy került a sírokba, és, ahogy fentebb említettem, ezeket sem feltétlenül tették a máglyára a halottal együtt. Felmerül a kérdés, hogy akkor a depókból ismert darabok hiányoztak-e általánosságban a viseletből, és csak speciális személyekhez kötődtek volna? Az is elképzelhető, hogy bár a viseletben megjelentek ezek a díszek, azonban valamilyen mögöttes tartalom miatt a temetkezésbe nem kerülnek be, ilyen lehet például az öröklés is. Ez utóbbi esetén egyértelműen nem kerülhettek a máglyára az értékek, azonban jelzésértékűen még így is tudtak a rangosabbak egy-egy darabot „nélkülözni”, amit utólag a halott mellé helyezhettek. Azonban nem szabad elfeledkezni a nagyobb bronzmelléklet-számmal rendelkező sírokról sem, hiszen ezek esetén valamilyen külön erre a személyre vonatkozó szokásra gyanakodhatunk. Az öröklés mellett az, hogy az adott darabot a halott mellé helyezték, jelzésértékű is lehetett, tipikus ilyen „jeleznivalók” a nem, az életkor, a rang, illetve valamilyen átmeneti rítus, de akár a halál oka is lehettek. Az első elemre a hamvasztásos temetkezés miatt sokszor nehéz válaszolni, a másodikra viszont antropológiai vizsgálatok segítségével lehetséges, és ezen adatok egy esetleges új mintát is kirajzolhatnak a

tárgyak és az életkor közötti összefüggésben. Az utolsó három felvetésre azonban csak találgatni tudunk, mivel konkrét bizonyítékokat erre a kérdésre régészetileg szinte lehetetlen találni. A sírokban az általános jellemzők sokszor hasonlóak, de mégis mind kicsit egyedi. Egy „rendszeretlen rendszer” látszik kirajzolódni köztük, és feltételezhetjük, hogy ezek a kombinációk is egyéb jelentést hordoznak, mivel a földrajzilag viszonylag távoli területeken is hasonlóképp jelentek meg.

A klaszteranalízisek eredményei segítségével a temetkezések közül megkülönböztettem a fegyvermelléklettel, ékszerezettekkel, illetve egy-egy tárgyval vagy tárgykombinációval ellátott sírokat.

A fegyvermelléklettel ellátott sírok egy különálló csoportként kezelhetők. A bronzkor során az egyén szerepe felértékelődött a társadalomban, valamint a harcos-eszmény feltűnése is erre az időszakra keltezhető. Bár a mészbetétes kerámia kultúrájában nem ezek a leggyakoribb fémtípusok, egy-egy tör vagy ritkábban balta viszonylag sűrűn előfordul mind a depókban, mind a temetkezésekben. Ezek másképp értelmezendők, mint az ékszerek, hiszen egyértelműen nem kompozit tárgyak, nem az összetettségükben hordoznak jelentést, hanem önmagukban. A kis darabszám utalhat a kiemelkedő szerepükre is a társadalomban, akár az illető „férfiasságának”, vagyis harcos voltának kihangsúlyozásával. Gyakran nem önállóan, hanem egy ékszerezett, főleg spirálcsovecskék mellett jelennek meg.

Azok a sírok, amelybe csak tűk kerültek mellékletként, ismét egy külön kategóriába sorolhatóak. Ez esetben a nyugat-európai példák alapján két alapvető feltevésem van. Az első, miszerint ezek a tűk is viseleti elemek, és a ruha rögzítésére szolgáltak, ami egy újfajta viselet elterjedését jelezte elő. Azonban ehhez képest viszonylag kis számban jelenik meg a temetkezésekben, így felvetődik a kérdés, hogy ha nem ezzel, akkor pontosan hogyan rögzítették a ruhadarabjaikat? Az észak-európai példák bizonyítják, hogy nem volt szükségük feltétlenül a viseleti elemek helyben tartásához ilyen rögzítő elemekre, hiszen azok szabásukból adódóan is a „helyükön maradtak”, illetve szerves anyagokat és egyéb kiegészítőket (övek, zsinórok) is használhattak erre a célra. A másik feltevés, hogy ezek az elemek a halotti leplek rögzítésére szolgáltak. A geometrikus kori égei világból ismerünk 30-40 centiméteres darabokat sírokból, amik a holttest vállánál kerültek elő, és bár az első feltevés ez esetben is a ruharögzítés volt, valószínűleg a hegyvel felfelé elhelyezett darabok ilyen formában biztosan nem voltak alkalmasak a hordásra. Időben és térben is közelebbi párhuzamként tekinthetünk a halomsíros időszak temetkezéseire, ahol ugyanígy megfigyelhetők ezek a nagyméretű tűk, akár hegyvel a fej felé (**1. Tábla 4.**). Kiemelendő, hogy ezekben a temetkezésekben szinte kivétel nélkül két darab kerül a női sírokba, és

általában egy-egy darab a férfi sírokba. A mészbetétes temetkezésekben is a leggyakoribb darabszáma ezeknek a típusoknak az egy és a kettő. Nem elvethető így az a felvetés sem, hogy ennek a tradíciónak valamilyen egészen korai formáját figyelhetjük meg a mészbetétes kerámia kultúrájánál. Fontos adat, hogy ezek sok esetben rossz állapotban kerülnek elő, így feltehetőleg a máglyára kerültek a halottal együtt. Felmerülhet a kérdés, hogy ezeknek az egyéneknek a hamvasztása során rögzítették a halotti leplet ilyen módon, bár a többség esetén ez nem történt meg. Ez akár egy, a temetkezési szokásokban megjelenő különbséggé is értelmezhető, és akár egy újabb társadalmi, vagy ideológiai csoport elkülönítésére is alkalmas lehet.

Amennyiben egy-egy bronztárgy került a sírba, ezek közül a leggyakoribb önállóan előforduló típusok a tűk, amit fentebb kifejtettem, a fegyverek, ami szintén ismertetésre került már, és a hajkarikák. Ez utóbbi darabok szintén értelmezhetőek az egyének számára reprezentatívnak, amire a bizonyító adat lehet, hogy bár a nagyobb értéket képviselő, és általában a bronzoknál kisebb darabszámú, az aranykincsekben ez mégis gyakori tárgytípus, a bronzkincsekben pedig viszonylag ritka. A sírokba egy-két darab kerül be ezekből, sokszor más ékszerekkel együtt, sokszor önállóan.

Nem csak az önállóan megjelenő tárgyak, de a néhány darabból álló kombinációk is jelentéstartalommal bírhattak. Mivel ezek sokszor hasonló összetételben kerülnek a sírokba, elképzelhető, hogy mindegyiknek önálló jelentésköre volt. Így bizonyos személyekhez, eseményekhez, identitáshoz, korhoz, nemhez és ranghoz is kapcsolódhattak akár ezek az egyes darabok, és ezek összessége képviselhet magában ilyen jelentést is. Ez azonban csak felvetés, hiszen egyelőre nincs elég ismert sír ahhoz, hogy ilyen részletességben vizsgáljuk, ezek pontosan milyen aspektusához kötődhetnek a személynek vagy a társadalomnak. Ami biztos, hogy a sírba kerülésük jelzésértékű, és az antropológiai meghatározás ezen esetekben rávilágíthat az esetleges a nemmel vagy korrall való összefüggésre. Ugyanígy ezek tartozhattak átmeneti rítusokhoz is, ahogy például a görög loutrophos edények a hajadon, házasság előtt álló lányok sírjába kerültek, így ezeknek is lehetett születéshez, felnőtté váláshoz, halálhoz kapcsolható jelentéskörük is.

Az ékszerezettekkel ellátott sírokban, amelyek a bonyhádi, a nyergesújfalui és a veszprémi temetőben is feltűnnek,⁵⁶, viszonylag nagy számú bronztárgy került a halottak

⁵⁶ Ez utóbbi bronztárgyakat Veszprém-Papvásártér lelőhelyről (*Kat. 69.*) a vizsgálatba nem tudtam belevenni, mivel három sírban kerültek elő a fémek, és ezeknek csak az összes darabszámát tünteti fel az ásató, azt, hogy pontosan melyik sírhoz mi tartozott, nem. Azonban a sírleírások között szerepel, hogy az egyik csontvázas

mellékletei közé. Ez a rangot is jelezheti, de lehet, hogy olyan egyedi, mögöttes tartalma van, ami nem ezzel függ össze. Érdekes adat, hogy míg a fémtárgyak többségét hamvasztásos temetkezésekből ismerjük, a veszprémi (*Kat. 69.*) darabok viseleti kontextusban korhasztásos temetkezésben kerültek elő.

Mindemellett természetesen az egyszerű mellékletként való értelmezést sem szabad elhanyagolni, amikor nem tulajdonítunk ezeknek a tárgyaknak mögöttes tartalmat, hanem egyszerűen az illető személyes tárgyaiként, vagy ékszerként gondolunk rájuk.

7 Összefoglalás

A vizsgálataim alapján kijelenthető, hogy a depókban jelenleg nem lehet statisztikai úton mintázatokat megfigyelni, mivel ehhez túl kevés adat áll rendelkezésünkre, részben a rosszul dokumentált depók hiányos adatai, részben pedig közöletlenségük miatt. Két típust lehetett elkülöníteni ezek közül, mégpedig az úgynevezett pitykedepókat és az ékszerdepókat. Az előbbiekkal párhuzamba hozhatóak a nyugat-európai hasonló korú fejdíszek, amelyek rendszerint hasonló mennyiségű pitykéből tevődnek össze (**2. Tábla 1.**), azonban ez nem kizárólagosítható rekonstrukció, mivel a szintén a korszakban Délkelet-Európában megjelenő idoloikon ruhadíszként is megfigyelhető a jelenlétük ezeknek a típusoknak. A második kategória, az ékszerdepók esetén az értelmezés nem ennyire könnyű, hiszen ezek általános jellemzői ugyan a legtöbb esetben hasonlóak, azonban mindig vannak egyedi tárgyak is, illetve arányokat sem lehet megfigyelni, hogy esetleg hány darab lenne szükséges egy ilyen depó összeállításához, azaz egy egy nyaklánc, egyéb ékszerszett vagy ruhadarab lehet, hogy meghatározott számú díszből állt össze, ez azonban nem kimutatható jelenleg.

Ezzel szemben a temetkezésekkel „szerencsésebb” helyzetben vagyunk. Bár antropológiai meghatározás csak nagyon kevés esetén történt, mégis a közel 60, fémmelléklettel rendelkező sír már elég esetet szolgáltat szignifikáns eredményt hozó vizsgálathoz. Bár a főkomponens analízis itt sem tudott fontosabb tárgytípusokat kiemelni, a klaszteranalízissel mellékletadási szokások különültek el.

A kontextusból ismert, hiánytalan depók, valamint a régészek által feltárt, és antropológusok által meghatározott temetkezések segítségével pontosabb képet lehetne nyújtani a mészbetétes kerámia kultúrájának ékszerviselési szokásairól. Azonban az első fejezetekben bemutatott textilek és egyéb szervesanyagból készült tárgyak, viseleti elemek

temetkezés feje mellett kerültek elő ékszerek, így a katalógusban is ismertettem ezt a temetkezést, és az értelmezés során mindenképpen fontosnak tartottam az ékszerszettek között ismertetni.

szerepét így sem fogjuk tudni meghatározni. Ezeknek pedig, kiindulva az északi textilmaradványokból, ugyancsak jelzésértékű szerepük lehetett. Vagyis nem kezelhetjük külön az ékszereket és fegyvereket, elvonatkoztatva attól, hogy ezek kontextusukban voltak viselve, sosem úgy, ahogy a legtöbb esetben a hamvasztásos temetkezésben vagy mellett megtaláljuk. Ugyanígy, nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a depók tárgyai sem egyszerre, teljesen egyformára készültek, és így felmerülhet a kérdés, hogy egy vagy több egyén tárgyai voltak-e, vallási vagy profán célú viseleti elemként tekinthetünk-e rájuk, és ruhadarabhoz tartoztak-e, vagy ékszerhez. Ezen ékszerek kapcsán azt sem szabad elfelejteni, hogy a bronzkorban sehol máshol nincs ekkora divatja az ékszerek deponálásának, ami ezeknek ismét csak különleges jelentőséget tulajdonít.

8 Zárszó helyett: viseletrekonstrukció?

Egy viseletrekonstrukció elkészítésekor semmiképp nem számolhatunk azzal, hogy az illető egy „teljes depónyi” ékszert viselhetett, hiszen bizonyos kincsleletek darabszáma és súlya miatt ez elképzelhetetlen. Kivételt ez alól a pitykedepók jelenthetnek, amik, bár a darabszámuk lehet sok, kis méretűek, és a német területekről ismerünk hasonló számú elemből álló fejdíszeket⁵⁷. **(2. Tábla 1.)** Realisabb tehát az a gondolat, hogy a nagyobb mellékletszámú sírok tárgyait vesszük alapul, és feltételezzük, hogy ez esetben teljes készletet temettek melléjük, vagy legalábbis arányos bennük a tárgyak eloszlása. Ha csak a veszprémi sírt tekintjük (*Kat.* 69.), ahol tudjuk, hogy a spirálcsővecskék a fej körül voltak elhelyezve, máris eljuthatunk a kérdésig, hogy ezek mire voltak ráerősítve? Elképzelhető egy kendő, vagy valamilyen sapka, de a pártaszerű megoldást sem lehet kizárni, ahol a haj is szerepet kapott a megjelenésben.

Ha a nyergesújfalui (*Kat.* 56.) temetkezést vesszük alapul, itt is a spirálcsővecskék vannak túlsúlyban, amely típusról a veszprémi sír alapján tudjuk, hogy egy fejdísz részét is képezhették. Ez esetben azonban a mellékletek között egy tör is szerepelt, így máris nem tűnik biztosnak, hogy női sírról beszélünk. A Nyergesújfalu-Viscosa (*Kat.* 57.) lelőhelyen előkerült egyik temetkezésben tíz spirálcsővecske mellett szintén egy tör töredékei kerültek elő. A bonyhádi 114-es sírban (*Kat.* 31.) szintén a spirálcsővecskék voltak túlsúlyban, ám ebben nem jelenik meg fegyvermelléklet. Így tehát logikusnak tűnik a következtetés, hogy vagy férfi fejdíszekkel is számolhatunk, vagy női sírokban is megjelenhetnek török.

⁵⁷ WELS-WEYRAUCH 1994, 62.

Természetesen a spirálcsővecskéknél nem kizárólagos a fejdíszként való alkalmazás, hiszen ismerünk fordított szív alakú csüngőkkel összekorrodálódott darabokat, de mielőtt „mindenáron nőket rekonstruálunk” a viseleti elemek mögé, a férfiszépség (és hiúság) ilyen megnyilvánulását sem zárhatjuk egészen ki.

Képjegyzék:

1. Tábla:

1., 2.: Az "egtvedi lány", és ruhái (https://www.academia.edu/2268112/Bronze_Age_Costumes_in_North_and_Middle_Europe);

3. Seto női viselet a XIX. századból (<http://folkcostume.blogspot.hu/2013/05/costume-and-embroidery-of-seto-estonia.html>);

4., 5. Halomsíros női viseletek bokapánttal (Pirling 1980, taf. 53. és Laux 1971, taf. 40. nyomán)

2. Tábla.

1. Fejdísz rekonstrukció (Wels-Weyrauch 1994, 62. nyomán);

2. Fejdísz rekonstrukció Biatorbágy-Szarvasugrásról (Mali 2014, 4. tábla nyomán);

3., 4. Franzhauseni temetkezés in situ, és a rekonstrukciója (<http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop.data.image.f/f666666a.jpg>; <http://www.ace.hu/MNM/MH/707bronz.html>);

5. Mokrini fejdísz típusok (O'Shea, 1996, Fig. 5.12. nyomán);

6. Ordacsehi sír rekonstrukciója, és in situ fotója (Somogyi 2007, 195. és 197. kép nyomán)

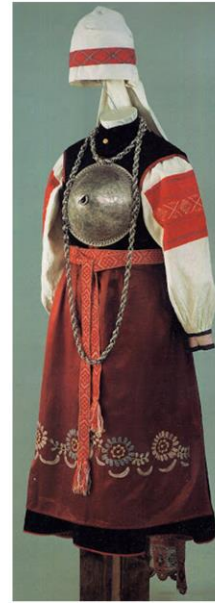
3. Tábla. A Tolnanémedi kincshorizont fêmei (Bóna 1975 abb. 22., és Kiss 2012, Fig. 31. nyomán)

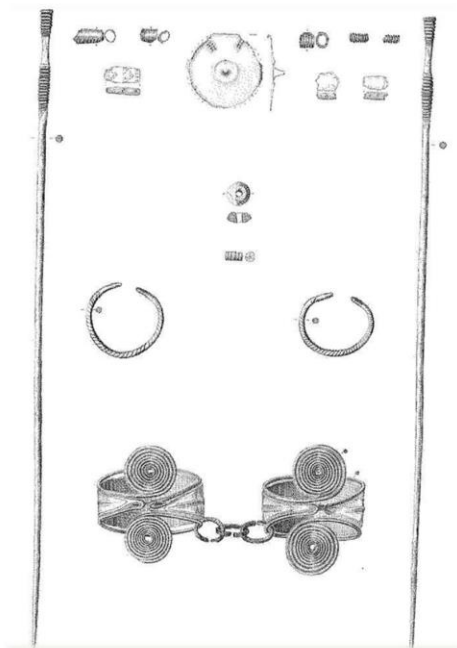
1.

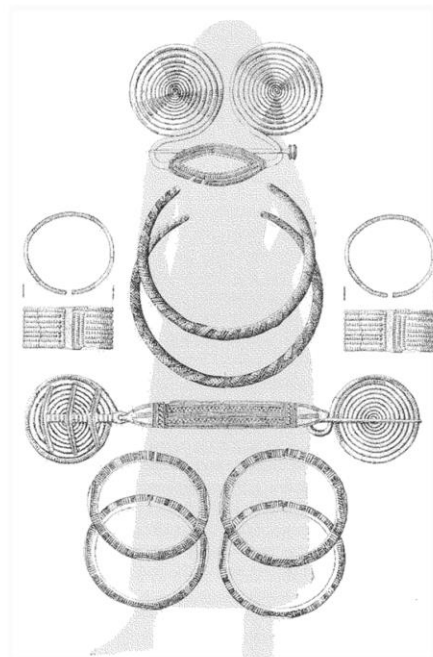
2.

3.

4.

5.

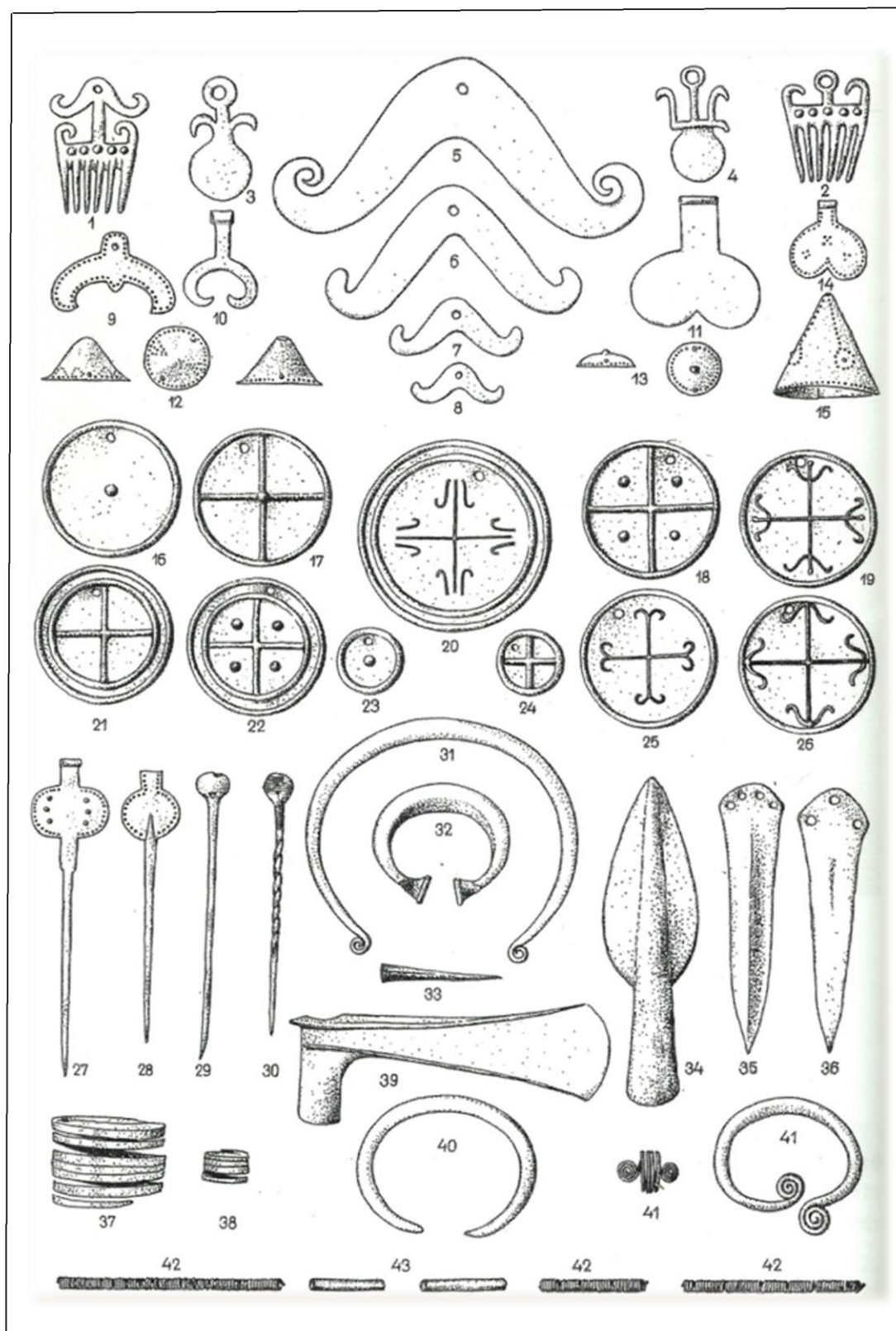
1. Tábla 1. Az "egtvedi lány"; 2. Az "egtvedi lány" ruhái (https://www.academia.edu/2268112/Bronze_Age_Costumes_in_North_and_Middle_Europe); 3. Seto női viselet a XIX. századból (<http://folkcostume.blogspot.hu/2013/05/costume-and-embroidery-of-seto-estonia.html>); 4., 5. Halomsíros női viseletek bokapánttal (Pirling 1980, taf. 53. és Laux 1971, taf. 40. nyomán)

2. Tábla. 1. Fejdísz rekonstrukció (Wels-Weyrauch 1994, 62. nyomán); 2. Fejdísz rekonstrukció Biatorbágy-Szarvasugrásról (Mali 2014, 4. tábla nyomán); 3., 4.

Franzhauseni temetkezés in situ, és a rekonstrukciója (<http://www.aeiou.at/aeiou.encyclp.data.image.f/f666666a.jpg>; <http://www.ace.hu/MNM/MH/707bronz.html>);

5. Mokrini fejdísz típusok (O'Shea, 1996, Fig. 5.12. nyomán); 6. Ordacsehi sír rekonstrukciója, és in situ fotója (Somogyi 2007, 195. és 197. kép nyomán)

3. Tábla. A Tolnanémedi kincshorizont fémek (Bóna 1975 abb. 22., és Kiss 2012, Fig. 31. nyomán)

Rövidítésjegyzék

ActaArchHung ⁵⁸	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaMuseiPapensis	Acta Musei Papensis/Pápai Múzeumi Értesítő (Pápa)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	Archaeologia Hungarica (Budapest)
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
KMK	Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok közleményei
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
PBF	Praehistorische Bronzefunde
RégFüz	Régészeti Füzetek (Budapest)
RKM	Régészeti Kutatások Magyarországon (Archaeological Investigations in Hungary) (Budapest)
SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)

⁵⁸ M. TULOK: Aberrations of periodicals and series of archaeology and auxiliary sciences. ActaArchHung 36 (1984) 333-384.

Irodalomjegyzék

- ANDERSSON - NOSCH 2003 E. ANDERSSON – M.-L. B. NOSCH: With a little help from my friends: Investigating Mycenaean Textiles with help from Scandinavian experimental archaeology. In: K. P. Foster – R. Laffinieur (eds): *Metron. Measuring the Bronze Age. Proceedings of the 9th International Aegean Conference*, New Haven, Yale University, 18-21 April 2002 (2003) 197-206.
- BÁNDI 1965 G. BÁNDI: Ursprung der Metallschmiedekunst der Vatyakultur (beziehungen zu der Szőreg-gruppe). *MFMÉ* 1964-1965/2 (1965) 39-47.
- BÁNDI 1967 G. BÁNDI: A dél-dunántúli mészbetétes edények népe kultúrájának elterjedése és eredete. *Dunántúli Dolgozatok* 4. Pécs 1967.
- BÁNDI 1971 G. BÁNDI: Untersuchungen der Bestattungsbräuche der bronzezeitlichen Brandgräberfeldern. *JPMÉ* 15 (1971) 59-67.
- BÁNDI 1972 G. BÁNDI: A mészbetétes edények népe északdunántúli csoportjának kialakulása és elterjedése (Die Entstehung und Verbreitung der nordtransdanubischen Gruppe des Volkes der inkusierten Keramik). *VMMK* 11 (1972) 41-57.
- BÁNDI - NEMESKÉRI 1971 G. BÁNDI – J. NEMESKÉRI: Das bronzezeitliche Brandgräberfeld von Környe (A Környe-fácánkéri bronzkori hamvasztásos temető) . *Alba Regia* 11 (1971) 7-34.
- BERGERBRANT 2007 S. BERGERBRANT: *Bronze Age Identities: Costume, Conflict and Contact in Northern Europe 1600-1300 BC*. Lindome 2007.
- BILKEY - MÜLLER 1980 I. BILKEY – R. MÜLLER: Balatongyörök-Kövesmező. *RégFüz Ser I/33* (1979 [1980]) 28.
- BÓNA 1958 I. BÓNA: Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus. *ActaArchHung* 9 (1958) 211-243.
- BÓNA 1975 I. BÓNA: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. *ArchHung* 49. Budapest 1975.
- CSALOG 1942 J. CSALOG: Bronzkori temető és újkőkori telepnyomok Bonyhád határában (A cemetery of the Bronze Age and traces of a Neolithic dwelling-settlement in the precincts of Bonyhád. *ArchÉrt* (1942) 119-131.
- CSÁNYI 1978 M. CSÁNYI: Középső bronzkori telep a veszprémi Várhegyen (Siedlung aus der mittleren Bronzezeit auf dem Burgberg von Veszprém). *VMMK* 13 (1978) 29-50.
- CSEH 1993 J. CSEH: Tata-Nagy S. u. *RégFüz Ser. I/45* (1991 [1993]) 26-27.

- KISNÉ CSEH 1997 J. KISNÉ CSEH: Bronzkori ékszerlelet Tatáról (Bronzezeitliche Schmuckfunde aus Tata). KMK 5 (1997) 23-88.
- KISNÉ CSEH 1999 J. KISNÉ CSEH: A mészbetétes edények kultúrája lelőhelyei Komárom-Esztergom megyéből (Eine Fundorte der Inkrustierten Keramik im Komitat Esztergom). KMK 6 (1999) 23-88.
- KISNÉ CSEH 2003 J. KISNÉ CSEH: A Dunántúli Mészbetétes Edények kultúrája leletei Tatán és környékén. J. Kisné Cseh (szerk.): Annales Tataienses III. Régészeti adatok Tata történetéhez 1. Tata, 2003.
- FURMÁNEK 1980 V. FURMÁNEK: Die Anhänger in der Slowakei. PBF XI, 3. München 1980.
- FURMÁNEK 1997 V. FURMÁNEK: Bronzeanhänger als Belege für Kontakte des Karpatenbeckens mit dem östlichem Mittelmeerraum. In: C. Dobiat – K. Leidorf (Hrsg.): Chronos. Festschrift für Bernhard Hänsel. Studia Honoraria 1. Espelkamp 1997, 313-324.
- GALLINA – MOLNÁR et. al. 2007 ZS. GALLINA – I. MOLNÁR – K. SOMOGYI: Ordacsehi-Csereföld. In: V. Kiss – K. Belényesy – Sz. Honti (szerk.): Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között (Rolling time. Excavations on the M7 Motorway in County Somogy between Zamárdi and Ordacsehi). Budapest 2007, 197–206.
- GRÖMER 2010 K. GRÖMER: Prähistorische Textilkunst in Mitteleuropa. Geschichte des Handwerkes und Kleidung vor den Römern. Wien 2010.
- HAMPEL 1896 J. HAMPEL: A bronzkor emlékei Magyarhonban. I-III. Budapest 1886, 1892, 1896.
- HÄNSEL – HÄNSEL 1996 A. HÄNSEL - B. HÄNSEL: Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas. Bestandskataloge Band 4. Berlin 1997.
- HONTI 1996 SZ. HONTI: A kisapostagi kultúra. A mészbetétes kerámia kultúrája. In: Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a a Kis-Balaton területén 1979-1992. Kaposvár-Zalaegerszeg 1996, 47-56.
- HONTI – KISS 1998 SZ. HONTI – V. KISS: A mészbetétes kerámia kultúrája korai időszakának leletei Somogy megyéből (Finds of the early phase of the Transdanubian Incrusted Pottery culture in County Somogy). SMK 13 (1998) 17-37.
- HONTI – KISS 2000 SZ. HONTI – V. KISS: Neuere Angaben zur Bewertung der Hortfunde vom Typ Tolnanémedi. ActaArchHung 51 (2000) 71-96.
- HONTI-KISS 2013 SZ. HONTI – V. KISS: Bronze Hoard from Zalasabar. New Data on the study of Tolnanémedi Horizon – Part 2. In: A. Anders – G. Kalla – V. Kiss – G. Kulcsár – G. V. Szabó (eds): Prehistoric Studies I. Budapest 2013.

HONTI – NÉMETH 2001	SZ. HONTI – P. G. NÉMETH: Vörs-Papkert B. RKM 1998 (2001) 174.
HONTI – NÉMETH 2002	SZ. HONTI – P. G. NÉMETH: Vörs-Papkert B. RKM 1999 (2002) 265.
KÁROLYI 1968	L. VON KÁROLYI: Archäologische Funde aus Ungarn. Ein Beitrag zur Dokumentation und Methodik I. BJV 8 (1968) 77-98.
KISS 2012	V. KISS: Middle Bronze Age encrusted pottery in Western Hungary. Budapest 2012.
KOVÁCS 1977	T. KOVÁCS: Funde der Metallkunst der Koszider-Periode aus Siedlungen und Gräberfeldern. FolArch 28 (1977) 39-65.
KOVÁCS 1994	T. KOVÁCS: Újabb adatok a mészbetétes kerámia kultúrájának fémművességéhez (Neuere Beiträge zur Metallkunst der Kultur der inkrsierten. Keramik). VMMK 18 (1994) 119-132.
KOVÁCS T. 1994	KOVÁCS: Chronologische Fragen des Überganges von der mittleren- zur Spätbronzezeit in Transdanubien. Zalai Múzeum 5. (1994) 159-172.
KOVÁCS 1999	T. KOVÁCS: A Bronze and Iron Age hoard from Kiskőszeg (Battina, Yugoslavia) (A kiskőszegi [Battina] bronzkori és koravaskori ékszerlelet). Savaria-Pars archaeologica 24/3 (1998-1999 [1999]) 23-31.
LAUX 1971	F. LAUX: Ein Steingrab bei Oldendorf im Landkreis Lüneburg. Archäologisches Korrespondenzblatt 1 (1971) 195-198.
MALI 2014	P. MALI: Biatorbágy-Szarvasugrás középs bronzkori temetője. In: A. Rajna (szerk.): Múltunk a föld alatt. Újabb régészeti kutatások Pest megyében (2014) 23-50.
MITHAY 1942	S. MITHAY: Bronzkori kultúrák Győr környékén. Győr 1942.
MOZSOLICS 1942	A. MOZSOLICS: A kisapostagi korabronzkori urnatemető (Der frühbronzezeitliche Urnenfriedhof von Kisapostag). ArchHung 26, Budapest, 1942.
MOZSOLICS 1967	A. MOZSOLICS: Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfunde von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Budapest, 1967.
MRT 2. 1969	I. ÉRI – M. KELEMEN – P. NÉMETH – I. TORMA: Magyarország régészeti topográfiája 2. Veszprém megye régészeti topográfiája. Veszprémi járás. Budapest 1969.
MRT 5. 1979	I. HORVÁTH – M. H. KELEMEN – I. TORMA: Magyarország régészeti topográfiája 5. Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergomi és dorogi járás. Budapest, 1979.
O'SHEA 1996	J. M. O'SHEA: Villagers of the Maros. A portrait of an Early Bronze Age Society. New York 1996

- PETRES 1955 É. F. PETRES: A Balatonalmádi-káptalanfüredi bronzkori temető. Székesfehérvári Szemle 1955: 52-55.
- Pirling 1980 R. Pirling: Die mittlere Bronzezeit auf der Schwabischen Alb: (mittlere und westliche Alb). PBF 20/3, 1980.
- REGENYE 1996 J. REGENYE: Neue Funde der transdnubischen Inkrusierten Keramik auf der Balaton-Hochland. Acta Musei Papensis 6 (1996) 53-63.
- SAJTOS – MITEV 2007 L. SAJTOS – A. MITEV: SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Budapest 2007.
- SCHUMACHER-MATTHÄUS 1985 G. SCHUMACHER-MATTHÄUS: Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken: Ein Beitrag zur Deutung der Hortfunde im Karpatenbecken. Marburg 1985.
- SOMOGYI 2007 K. SOMOGYI: Fejdiszes női sír a kora bronzkorból. In: V. Kiss – K. Belényesy – Sz. Honthi (szerk.): Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között (Rolling time. Excavations on the M7 Motorway in County Somogy between Zamárdi and Ordacsehi). Budapest 2007, 206–208.
- SØRENSEN 1997 M. L. S. SØRENSEN: Reading Dress: the construction of social categories and identities in Bronze Age Europe. Journal of European Archaeology 5 (1997), 93-114.
- SØRENSEN 2010 M. L. S. SØRENSEN: Bronze Age Bodiness – Maps and coordinates. In: K. Rebay - M. L. S. Salisbury, M. L. S. Sørensen - J. Hughes (eds.) Body Parts and Bodies Whole: Changing Relations and Meanings. Oxford 2010: 54-63.
- SØRENSEN M. L. S. SØRENSEN: You know that what you wear you are. Conference on The Identity of Bronze Age Europe. Publications of paper abstracts. Strabourg: Council of Europe.
- SØRENSEN M. L. S. SØRENSEN: Gender construction through appearance. D. Walde - N. D. Willows (eds.): The Archaeology of Gender. Calgary, 121-129.
- SØRENSEN – HUGHES et al. 2010 K. REBAY-SALISBURY - M. L. S. SØRENSEN – J. HUGHES: Body parts and bodies whole: introduction. In: K. Rebay-Salisbury - M. L. S. Sørensen - J. Hughes (eds.): Body Parts and Bodies Whole: Changing Relations and Meanings. Oxford 2010, 1-5.
- SZABÓ 1991 G. SZABÓ: Mucsi. RégFüz Ser. I/42 (1988 [1991]) 12.
- SZABÓ 1994 G. SZABÓ: Őskori leletek Kölesd-Téglagyár lelőhelyről. WMMÉ 17 (1994) 183-193.
- SZABÓ 2012

- SZABÓ-HAJDU 2011 G. SZABÓ – T. HAJDU: A mészbetétes edények díszítésének szimbolikája a bonyhádi vegyes rítusú bronzkori temető embertani leleteinek tükrében (Symbolism of the ornaments of encrusted pottery in the light of anthropological finds from a Bronze Age mixed-rite cemetery at Bonyhád). *Anthropologiai Közlemények* 52 (2011) 85-108
- SZÉKELYI – BARNA 2002 M. SZÉKELYI – I. BARNA: Túlélőkészlet az SSPS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára. Budapest, 2002.
- TORMA 1996 I. TORMA: A tokodi csoport és a dunántúli mészbetétes kerámia nyergesújfalui temetője (Ein Graberfeld der Bronzezeit in Nordostdanubien [Nyergesújfalu-Viscosa]). *Acta Musei Papensis* 6 (1996) 43-52.
- VADÁSZ-VÉKONY 1979 É. V. VADÁSZ – G. VÉKONY: Tata története a jégkorszak végétől a római foglalásig. In: E. Kovács (szerk.): Tata története. Tata 1979: 49-77.
- WELS-WEYRAUCH 1994 U. WELS-WEYRAUCH: In Grab erhalten, im Leben getragen – Tracht und Schmuck der Frau. In: A. Jockenhovel – W. Kubach (eds): *Bronzezeit in Deutschland*. Stuttgart 1994 59-60.
- WOSINSKY 1896 M. WOSINSKY: Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. Budapest 1896.
- WOSINSKY 1904 M. WOSINSKY: Az őskor mészbetétes díszű agyagművessége. Budapest 1904.
- http://www.agr.unideb.hu/~balogh/UzletiStat/SPSS%20jegyzet_bevezet%E9s.pdf